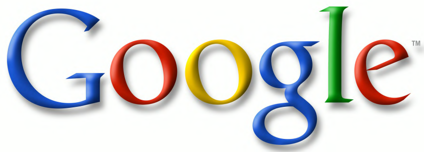

KUNZ

Az igazsagos jog

1904

ÉRTEKEZÉSEK
A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.
KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.
A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL
SZERKESZTI
PAUER IMRE
OSZTÁLYTITKÁR.

XIII. KÖTET. 2. SZÁM.

AZ IGAZSÁGOS JOG

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

KUNZ JENŐ
LEVELEZŐ TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1904. április 11-én tartott ülésében.)

~~Ára 80 fillér.~~

BUDAPEST.
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1904.

ÉRTEKEZÉSEK
A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1870.

I. Az uzsora törvényekről. *Szinovácz Györgytől.* 1867. 17 l. 20 fill. — II. A magyar mezőgazdaság. *Keleti Károlytól.* 1867. 19. l. 20 fill. — III. A nemzet szellemi élete a párisi kiállitáson. *Dr. Konek Sándortól.* 1868. 42 l. 40 fill. — IV. A magyar Korona országainak legujabb népesedési mozgalmai. *Dr. Konek Sándortól.* 1868. 52 l. 40 fill. — V. Jogtudomány s nemzetgazdaságtan. *Kautz Gyulától.* 1868. 38 l. 40 fill. — VI. A statistika hivatalos és tudományos mivelése. *Keleti Károlytól.* 1868. 41 l. 40 fill. — VII. A római jog s az ujabbkori jogfejlődés. *Pulszky Ágostontól.* 1869. 27 l. 20 fill. — VIII. Gaius. *Rentmeister Antaltól.* 1869. 116 l. 60 fill. — IX. Zádor György magyar akadémiai tag emlékezete. *Tóth Lőrincztől.* 1869. 26 l. 40 fill. — X. A törvénykezés reformja. *Ökröss Bálinttól.* 1869. 18 l. 40 fill. — XI. A büntetés rendszerről általában, különösen a halálbüntetésről Poroszországban. *Csatskó Imrétől.* 1870. 26 l. 40 fill. — XII. A birósági szervezet, különösen a biróságok megalakulása. *Baintner Jánostól.* 1870. 37 l. 40 fill.

Második kötet. 1870—1874.

I. A fogyasztási egyletek. *Dr. Vécsey Tamástól.* 1870. 59 l. 40 fill. — II. Az emberi öntudat jelen fokáról. *Dr. Barsi Józseftől.* 1870. 27 l. 20 fill. — III. Kassa város parketkészitése a XV. század kezdetén. *Wenzel Gusztávtól.* 1870. 43 l. 40 fill. — IV. Emlékbeszéd Császár Ferencz tiszteleti tag fölött. *Dr. Suhayda Jánostól.* 1871. 12 l. 20 fill. — V. Szemle a magyar jogászgyülések munkássága s eredményei felett. *Tóth Lőrincztől.* 1872. 88 l. 60 fill. — VI. Modern alkotmányos monarchiai intézmények. *Ladányi Gedeontól.* 1873. 28 l. 20 fill. — VII. Emlékbeszéd Rau Károly Henrik felett. *Kautz Gyulától.* 1873. 16 l. 20 fill. — VIII. A nemesség országgyülési fejenként való megjelenésének megszűnése. *Hajnik Imrétől.* 1873. 18 l. 20 fill. — IX. A részvénytársulati ügy törvényhozói szempontból. *Dr. Matlekovits Sándortól.* 1873. 32 l. 20 fill. — X. Mezőgazdasági statistika a nemzetközi kongressusokon. *Keleti Károlytól.* 1874. 32 l. 20 fill. — XI. A székely kérdés. *Galgóczy Károlytól.* 1874. 24 l. 20 fill. — XII. Az emberi élettartam és a halandóság kiszámitásáról. 4 graphicus rajzzal. *Kőrösi Józseftől.* 1874. 52 l. 60 fill.

Harmadik kötet. 1875.

I. A kényszer-egység a csődeljárásban. *Apáthy Istvántól.* 1875. 25 l. 36 fill. — II. Quetelet emlékezete. *Keleti Károlytól.* 1875. 24 l. 20 fill. — III. Magyarország népesedési mozgalma 1864—1873-ban és a cholera. *Keleti Károlytól.* 1875. 56 l. 80 fill. — IV. Ujabb adataink Magyarország bűnvádi statistikájából. *Konek Sándortól.* 1875. 55 l. 70 fill. — V. A statistika és a nemzetgazdaságtan közti viszony a mai korban. *Konek Sándortól.* 1875. 26 l. 30 fill. — VI. Emlékbeszéd Szigethi Warga János l. tag felett. *Galgóczy Károlytól.* 1875. 23 l. 30 fill. — VII. Statistikai tanulmányok hazánk közegészségi állapota felett. *Dr. Weszelovszky Károlytól.* 1 korona 40 fill. — VIII. Visszapillantás az előbbi m. k. curiának 1724—1769-ki működésére. *Wenzel Gusztávtól.* 1 kor. 60 fill. — XI. Emlékbeszéd Csacskó Imre l. tag fölött. *Pauler Tivadartól.* 20 fill.

Negyedik kötet. 1876.

I. Visszapillantás közgazdaságunk egy negyed századára. *Keleti Károlytól.* 40 fill. — II. Az összehasonlitó jogtudomány és a magyar magánjog. *Wenzel Gusztávtól.* 50 fill. — III. A szóbeliség, közvetlenség és nyilvánosság rendszere a polgári törvénykezésben magyar szempontból. *Tóth Lőrincztől.* 80 fill. IV. Emlékbeszéd hodosi és kizdiai br. Sina Simon felett. *Tóth Lőrincztől.* 40 fill. — V. Az országos jog és a particularis jogok közti viszony. *Wenzel Gusztávtól.* 1 kor. 20 fill. — VI. Emlékbeszéd Szentkirályi Zsigmond lev. tag fölött. *Jakab Elek* lev. tagtól. 80 fill. — VII. A telekkönyvi intézmény

AZ IGAZSÁGOS JOG

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZES

KUNZ JENŐ
LEVELEZŐ TAGTÓL

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1904. április 11-én tartott ülésében.)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1904

Budapest, az Athenaeum részvénytársulat könyvnyomdája

»Der höchste Begriff des Rechts... ist die Gerechtigkeit.« R. v. Ihering: Der Zweck im Recht. I. S. 356.

AZ IGAZSÁGOS JOG.

I.

A jogbölcsészeti irodalomról igen szigorúan nyilatkozó egyik kritikus mégis ezeket mondja: »Kell azonban, hogy legyen a jogról való bölcseletünk, és ha a philosophusok nem akarnak, vagy nem tudnak rajtunk segíteni, akkor bizony nem marad más hátra, mint hogy mi jogászok, jól-rosszúl, saját szakálunkra bölcselkedjünk a jogról.« [1]

De vajjon csakugyan kell-e, hogy a jogról legyen bölcseletünk?

Ha arra gondolunk, hogy a jog, hol bölcselet nélkül, hol ennek ellenére, évezredeken át szilárdan megállott, feltehetjük azt is, hogy az a jövőben is megél bölcselet nélkül. Ama kérdéshez tehát szó fér; míg másrészt megértjük azt is, hogy a jogbölcselet épp a joghoz legközelebb állóknak, a jogászoknak körében nem minden házban talál barátokra.

Igaz, belejátszik ebbe a bizalmatlankodásba annak emléke, hogy a természet- és észjognak emberei milyen könnyedén bántak el a joggal, az évezredek kínos termékével és az, hogy a jognak természete milyen nehezen viseli el az ő módjuk szerint való művelést.

De ha eltekintünk ettől: a visszaéléstől, viszont meg kell engednünk azt, hogy az olyan elmélkedést, melynek tárgya a

[1] Dr. Karl Bergbohm: Jurisprudenz u. Rechtsphilosophie, S. 7.

jog, nem lehet elítélnünk akkor, mikor a más anyagokkal való bölcseleti műveleteket sem tekintjük gyümölcsteleneknek. A bölcseletnek termékei ugyan nem olyanok, melyeket nyomban asztalra tálalni, vagy eladás végett a piaczra szállítani lehetne; ilyeneket tehát a jogról való bölcselet sem fog szolgáltatni: de azért még sem mondható minden értéket nélkülöző dolognak a gondolat, mely azt, a mit szemünk lát, kezünk megtapint és a mi, mint ilyen is, elégséges közvetetlen és mindennapi szükségleteink kielégítésére, felsőbbrendű igényeink részére feldolgozza. A dolgok összefüggésének, természetüknek és értéküket emelő vagy leszállító minőségüknek felismerése azonban a gyakorlat szempontjából sem mondható minden haszon nélkül valónak. Az ilyen tudás hasonló a haszonhoz, melyet egy térkép nyújt. Ki vitatná, hogy többet érő ennél az a topographicus ismeret, melyet lábainknak köszönünk; de ismeretlen vidéken azért a legkisebb méretű térkép sem megvetendő előny.[1]

Ugyanazért talán nem éppen fölösleges munkát végzünk, mikor, elmélkedve a jogról, ennek azt a minőségét keressük, melynél fogva azt mondjuk róla, hogy igazságos.

A kérdés igen régi, de mert véglegesen még el nem intézett, új is. Ha pedig igaz, hogy »kívánatos és kell, hogy törvénynyé legyen az, a mi igazságos« [2] — és én is ezt vallom — akkor kérdésünk a jogtudománynak egyik legsarkalatosabb kérdése is.

Csakugyan nagy és értékes dolog az, a mit az ember igazságosságnak nevez és a mi teljes tisztaságában oly ritkaság, hogy némelyek azt csak a földön túl, a mennyekben vélik megtalálhatni. Az emberekre való hatása is csodaszerű; annál inkább, minél fejlettebbek és egyúttal tiszta lelkűek ezek. Még ha nem is vagyunk érdekelve, még ha a tárgy nem is számot tevő, az igazságtalanság rossz érzést kelt fel bennünk, mely egészen a fölháborodásig fokozódhatik. Ellenben az igazságosság jótékony meleggel áraszt el bennünket, még ha annak sugarai nem is közvetlenül esnek reánk. Shylock formulázza keresetét

[1] A jogbölcselet jogosultságát és határait illetőleg, lásd W. Wundt: Logik (Methodenlehre) III. 542.

[2] R. v. Ihering: Der Zweck im Recht I. S. 142.

az álvilágon, a színpadon: tekintsünk a nézőkre és láthatjuk, miként szorul szívük. És mikor halljuk az ítéletet, nem törődve szakszerűtlen voltával, láthatólag megkönnyebbülünk valamennyien. És hat az igazságosság és igazságtalanság még az érdekelt felekre is nem teljesen érdekeiknek megfelelő módon. A kinek az igazságtalan ítélet hasznot szerez, az, ha csak nem igen felső rendű természet, ugyan nem fog ellene felszólalni, de bénítja örömét: »a gyönyör marad, de ízét veszti« (Shakespeare).

De mit is értünk igazságosság alatt?

Mikor az tapasztaljuk, hogy az emberek ezt a szót minden nap használják és olyan sűrűen, mint akár csak apró pénzüket, azt kell gondolnunk, hogy a fogalom egyike a legközelebb fekvőknek. És csakugyan, ha azt kérdezzük valakitől, hogy minek köszöni azt, hogy tud olvasni, írni, számolni: azt a választ kapjuk, hogy megtanították rá. A ki pedig gyermekéveire elég élénken visszaemlékszik, annak eszébe jut az is, hogy mennyi ügyebajába került neki ezen apró tudásoknak elsajátítása. Ellenben ha azt kérdezzük valakitől, a ki a föltétlen bizonyosság hangján nyilatkozott valaminek igazságos vagy igazságtalan voltáról, hogy ugyan hol tanulta meg azt, hogy mi az igazságos és igazságtalan: el lehetünk rá készülve, hogy nem hivatkozik sem iskolára, sem tankönyvekre. Vagy néma szemrehányásképpen nem kapunk feleletet, mintha egészen fölösleges kérdést intéztünk volna hozzá, melylyel önmagunkat compromittáltuk, vagy feleletének körülbelül az lesz a tartalma, hogy ama képességet a természet adta, neki is, másoknak is, és pedig munka és fáradság nélkül, csak úgy mint az izomerőt vagy a látóképességet.

Bizonyos, hogy mikor azt mondjuk: ez igazságos, az igazságtalan, azzal helyeslést, ezzel helyteleníttést fejezünk ki. Az igazságos tehát a helyesnek esik fogalmi körébe. Ámde a helyesnek igen tág a határa; ebben sok mindenféle foglal helyet, a mi igen távol fekszik attól, a mire az »igazságos« jelzője ráillik. Egy hibátlan számtani megoldás, egy pontosan járó óra, egy az előírt hangjegynek megfelelő hang, egy jól készített terv, egy szépen festett kép, egy jó alakú ló stb. — mind ezek helyes dolgok, de nem igazságosak. Egyáltalában azt látjuk,

hogy az »igazságos« jelzőjét csak az olyan helyesre alkalmazzuk, a minek emberre van vonatkozása. Azonban itt is megszorításokkal. Nem mondjuk az ember alakjára, nem tétlenségének különböző állapotaira, hanem mindig csak cselekvőségére. De nem mondjuk pl. járására; nem azon viselkedésére, melynél fogva bölcs mértéket tart élveiben, vagy munkásságában; nem arra, hogy takarékos, előrelátó, ügyes és szorgalmatos. Egyáltalában nem akkor, mikor ténykedésének csak önönmagára van kihatása, illetve csak ezt tartjuk szem előtt. Ez a gondolat vezérli Aristotelest, mikor azt mondja, hogy nincs igazságtalanság szemben azzal, a mi a mienk, tehát nincs igazságtalanság szemben a rabszolgával és az atyai háztól még el nem szakadt gyermekkel, mert mindketten mintegy részei az úrnak és az atyának.[1]

A tettnek tehát másra kell kihatással birnia és pedig céltudatos, szándékolt kihatással. Azonban arról sem mondjuk, hogy igazságos, a ki adakozó, ki hozzátartozóit, barátait megvédelmezi a támadások ellen; és még arról sem, a ki teljesen feláldozza magát másokért, bár tettei szándékolt kihatással vannak embertársaira, föltétlenül helyesek, sőt nagy és ritka erények is.

És ha most, mindezen kirekesztések után, szemlét tartunk az emberi cselekmények felett, oly tetteket látunk magunk előtt, melyek azon tulajdonságukon felül, hogy szándékolt kihatással vannak másokra, még két kellékkel kell hogy birjanak: egyfelől *részesítőknek* kell lenniök, másfelől pedig nem szabad, hogy a részesités a cselekvőnek *önkényétől*, szabad tetszésétől függjön. A részesítés nem lehet sem alamizsna, ha juttatásról van szó, sem bosszú, a mennyiben megtorlás forog kérdésben: a részesítést kell hogy tárgyilagos, a cselekvő fölött álló tekintet irányítsa: elv, szabály, mely a cselekvőt kötelezi, annak pedig, a kire a cselekvés kihat, igényt ad.

[1] Aristoteles' Nikom. Eth. Dr. A. Stahr V. 6. 8.

***

Ilyen természetű szabály azonban maga a jog is, a társadalom tételes terméke; mert a jog is részesít és nem önkény szerint, hanem előre meghatározott, tárgyilagos módon.

E szerint a jog és az igazságosság egyenértékű fogalmak lennének.

Mi értelme van tehát annak a kérdésnek: milyen az igazságos jog? mikor a jog és az igazságosság azonosak.

Kérdésünk nyilván azt a gondolatot rejti magában, hogy az, a mit a tételes jog rendel, azzal a mit az igazságosság parancsol, nem szükségképpen megegyező. További föltételezése pedig az, hogy az igazságosság követelménye egy felsőbb rendű szabály, mely a tételes jogra nézve oly minősítő, osztályozó erővel bir, melynél fogva az két kategoriára oszlik: igazságos és nem igazságos jogra.

Ennek következtében vizsgálatunknak előkérdését képezi az a kérdés, hogy van-e egyáltalában ilyen felsőbb rendű szabály, mely a tételes jog szabálya fölött áll, azt megbirálni illetékes és igazságosnak vagy igazságtalannak minősíteni képes?

Ez az előkérdés azért nem fölösleges, mert arról sokat vitatkoztak, és már a legrégibb időkben is. A vonatkozó történelmi részletekkel itt nem foglalkozhatom.[1] Csak sommásan jegyzem meg, hogy mint minden, a mi eldöntetlen és így kétes, úgy ez a kérdés is alkalmat szolgáltatott eltérő hitvallású felekezetek keletkezésére. Az egyik felekezet hitt a tételes jog felett álló s így felsőbb rendű szabályokban, melyek az igazságosság kérdéseit a tételes jog ellenére is eldöntik; a másik felekezet pedig nem hitt ilyen szabályokban és az igazságosság kérdéseit merően a tételes jog határozmányaitól tette függővé. Hogy pedig milyen régi ez a harcz, azt abból látni, hogy a hivők iskolájának legelső képviselőjeképen említik a Kr. előtti V. századból való Heraklitot, a ki azt vallotta, hogy az emberi törvényeket az észszerű szükségszerűség táplálja, míg a hitetlenek közé tartozott már a Sokrates előtti Archelaos, a kinek az volt a nézete, hogy az igazságosnak nincsen természetes, hanem kizárólagosan tételes alapja.

[1] Lásd Adolf Lasson: System der Rechtsphilosophie, Einl. 1—4. §§. Dr. Karl Bergbohm: Jurisprudenz u. Rechtsphilosophie. S. 148—195.

Ismeretes az a lendület, melyet a tételes jog fölött álló normákban hivőknek felekezete az u. n. természet- és észjognak nem rég lemult uralma alatt vett, és ismeretesek túlhajtásai is. Már nem is azt vitatták és keresték, hogy vannak-e olyan elvek, szabályok, irányító eszmék, melyek a tételes jognak censeálására, helyes vagy helytelen voltának tudományos megállapítására illetékesek és, ha vannak, hogy ugyanolyan avagy más rendűek: hanem mindjárt a tételes jog szabályait pótló oly szabályokkal léptek fel, melyek, csak úgy mint a tételes jogszabályok, hasonnemű, vagyis materiális tartalommal birtak, tehát ezekkel szemben nem felsőbb, hanem egyenrendű szabályok voltak, csak annyiban különbözvén amazoktól, hogy más, állítólag helyesebb rendelkezést tartalmaznak, és hogy azokat nem valamely népnek, országnak, társadalomnak jogalkotó hatalmai hozták létre, hanem a magánspeculatio szülte meg. És hogy ezek a magántermékek ne legyenek a szükséges tekintély hiányában, tárgyilagos jelleget kölcsönöztek nekik azzal, hogy eltagadták apaságukat, azt hirdetvén róluk, hogy azokat »az emberi természet«, »az ész«, »a jogeszme«, »a jogérzet«, »az igazságosság elve«, »a világrend«, »a világnak örökös principiumai« és még más mindenféle Egeriák sugalmazták nekik. Voltak közöttük, a kik nem feledkeztek meg arról, hogy a tételes jog mégis csak jog, habár szerintük, és sokszor tényleg is, nem helyes, nem igazságos jog: a leglelkesebbek azonban ezt is tagadták és a tételes jogot annyiban, a mennyiben ez saját termékeikkel meg nem egyezett, egyenesen »nem jog«-nak nyilvánították.[1]

Hogy ezen túlhajtásoknak ideje lemúlott, ismeretes. A mai uralkodó nézet az, hogy természet- és észjog, azaz merően a természet és az ész erejénél fogva érvényes jog, ugyan nincsen, tehát hogy mindaz, a mi a jog természetével bir, tételes jog, azonban a tételes jog megbirálható, a joggal

[1] Bergbohm: Jurispr. u. Rechtsphilos. I. § 2, Nr. 15. »Az elvetendő jogot korcs jognak (Missrecht) nevezzük, mig az igazi természetjogbölcsész arról ismerhető fel, hogy, éppen mert saját »értelmi fölismerése« az »igazi« jog, amazt »nem jognak« minősíti; sőt némelyik, ki subjectiv meggyőződését canonizálta, olyan mértékben mellőzi a nyelvet, hogy ilyen esetben egyszerűen jogtalanságról beszél.«

szemben bizonyos követelések támaszthatók, »értéke vagy értéktelensége« [1] felett ítélkezhetünk.

Ez a nézet tehát föltételezi azt, hogy vannak felsőbb rendű szabályok, melyek a jog minősége fölött való biráskodást irányítják, a jogot igazságossá vagy nem igazságossá teszik, tehát a jognak mintegy jogát képezik.[2]

E szabályt, vagy szabályokat már Aristoteles kereste. Beható vizsgálata Nikomachikai Ethikájának ötödik könyvében olvasható.[3]

»Ezt a vizsgálatot« mondja Lasson,[4] »azóta alig vették föl ismét, nem is szólva arról, hogy azt lényegesen fejlesztették volna.« Vajjon azért-e, mert azt oly tökéletesnek tekintették, hogy az igazságosság kérdéséhez több szó már nem fér? Lotmar azt mondja, hogy vele még ma is jórészt boldogulhatunk. Azon-

[1] Bergbohm: ugyanott 398. old. N. 15. »Más a jog létezése és más értéke vagy értéktelensége. Hogy létezik-e vagy nem létezik, az egyik kérdés; hogy valamely elfogadott mértéknek meg- vagy meg nem felel, egészen más kérdés . . . Azonban egy kötetet lehetne írni, ha elősorolni akarnók az eseteket, melyekben ezt az igazságot, tisztasága és egyszerűsége daczára, elhanyagolták.«

[2] Ulpian szerint az igazságosság = mindenkinek megadni a maga *jogát;* a jog egyik alapelve pedig = mindenkinek megadni a *magáét.* Utóbbi szempontból tehát a jog megbirálható. (L. 10. D. 1. 1.)

[3] Aristoteles szerint az igazságosságnak kétféle alakja van. Az egyik foglalkozik a tiszteletnek, a birtoknak és általában mindazon javaknak szétosztásával, melyek a köznek tagjai között felosztás alá kerülnek. Másika foglalkozik a polgári forgalmi viszonyoknak szabályozó kiegyenlítésével (II. 9. 12.). Az első alakja az igazságosságnak — a kiosztó — tekintettel van a személyek között fönforgó különbségekre és ezekhez képest teszi meg a kiosztást. Az igazságos ebben az ügykörben az arányos, a geometrikai proportiónak megfelelő (III. 6. 7. 8. 14.). A másik neme az igazságosnak ellenben — a kiegyenlítő igazságosság — mindenkivel egyenlően, vagyis az arithmetikai proportio szerint jár el (IV. 1. 3.).

[4] Adolf Lasson: Syst. d. Rechtsphil. Einl. 58. — Azóta Rudolf Stammler: »Die Lehre von dem richtigen Rechte« czimű igen terjedelmes művében tárgyalta az igazságos jog problemáját. Ő ugyan rendszerint a »helyes jogról« beszél, de nyilván azt a jogot érti, melyet igazságosnak is nevezünk (pl.: »Frage der Gerechtigkeit . . . Aufgabe des richtigen Rechtes«, pag. 89.). — A magyar írók közül újabban Dr. Pikler Gyula értekezett az igazságosságról.

ban ő is kifogásolja a számtani arány szerinti, vagyis a tiszta egyenlőségi principiumot és csak a viszonylagos egyenlőséget, az arányosságot, fogadja el.[1] Hasonlólag Ihering.[2] Treitschke ellenben elavultnak mondja Aristoteles tanát és teljesen elveti. »Ha valamely aristotelesi tan elavult és tudományosan túlhaladott,« — mondja ő — »úgy bizton az ő igazságossági tana az, ... a görög nyelvben nincs is a jogot jelző szó, mely nem volna kétértelmű. ... Mikor a kiosztó igazságosságról beszél, a törvényhozónak olyan mindenhatóságát tételezi fel, mely a modern államban teljesen képzelhetetlen; a kiegyenlítő igazságosság tárgyalásánál pedig éppenséggel üres gondolatjátékra vetemedik.«[3]

II.

Fogalmi követelmény, hogy az igazságosság egy és ugyanaz a gondolat, akár a jogban testesüljön meg, akár a jogon kívül eső más anyagban. Mi azonban vizsgálatunk mezejét meghatároltuk; az igazságossággal csak annyiban kivánunk foglalkozni és vele megismerkedni, a mennyiben az a tételes jogban ölt alakot. Ezért okszerűnek és legbiztosabbnak tetszik nekem az olyan vizsgálati módszer, mely az igazságosság fogalmát abból az anyagból fejti ki, melyet a tételes jog maga szolgáltat.

Ennek megfelelőleg fölbontjuk majd a tételes jogszabályokat elemeikre; megvizsgáljuk az alkotó elemek természetét; megállapítjuk, hogy melyek a jogszabályoknak közös elemei; végre pedig keresni fogjuk azt, hogy ez elemek micsoda viszonyba helyezkednek akkor, mikor alkotásukat, a jogszabályt, igazságosnak minősítjük.

Vizsgálatunk nyilván úgy volna a legtökéletesebb, ha azt valamennyi ismert jogszabályra kiterjeszthetnők. Ez nem lévén lehetséges, mintegy kémpróbaképpen, szorítkoznunk kell a főbb és lehetőleg a jognak minden területére átnyuló szabályokra.

***

[1] Ph. Lotmar: Die Gerechtigkeit, pag. 70.

[2] R. v. Ihering: Der Zweck im Recht, I. pag. 359.

[3] H. v. Treitschke: Die gerechte Vertheilung der Güter (Preuss. Jahrbücher, Bd 35. pag. 430.

Az élet a következő esetet szolgáltatja: Két kocsi szembe jön egymással olyan közúton, melyen csak egy nyom létezik.

Az 1890 : I. t.-cz. 107. §-a ezt az esetet a következőképpen dolgozza fel jogilag:

Elrendeli a kitérést.

Azután kimondja, hogy a mennyiben a járművek egyenlő minőségűek és a pálya sík, mindegyike kitér és egyformán, félnyom szélességre.

Ha a járművek nem egyenlő minőségűek és a pálya sík, az üres jármű egészen kitér a személyszállítónak és a megterheltnek, a személyszállító pedig a súlyosan megterheltnek.

Ha a találkozás helye lejtő, a lefelé jövő a felfelé menőnek teljesen kitér, ha ugyanis a járművek egyenlő minőségűek.

Mindenféle jármű, akár síkon, akár lejtőn, kitérni tartozik az udvari, katonai, posta-, tűzoltó- és mentő-járműveknek.

Mit tesz a jogszabály? Első sorban a logika, a gondolkozás törvényei szerint feldolgozza az esetet. Kocsik ugyanegy nyomon haladva, szembe jönnek egymással. Ha megmaradnak a nyomon, meg kell állaniok, tovább nem haladhatnak. Ámde czéljuk, rendeltetésük az, hogy tovább menjenek. Tehát logikai követelmény, hogy kitérjenek.

Azután különbséget tesz a járművek között.

Egyrészt szembeállítja a magán járműveket az udvari, a katonai, a posta-, a tűzoltó- és a mentő-kocsikkal, és az utóbbiakat fölmenti a kitérés kötelessége alól. Ez a rendelkezés érdekkövetelése a specialis monarchikus állami szervezetnek, mely tiszteletet és előzékenységet postulál az udvar részére, az állami szervezetnek, mely a katonai és közlekedési közügyek képviseletében, és a társadalmi érdeknek, mely a tűzoltó és mentő intézmények javára fölszólal és szemben a magánérdekű járművekkel kedvezményt szerez azon járműveknek, melyek a közérdeknek szolgálnak.

Másrészt különbséget tesz a jogszabály a magánjárművek között is. Irányítja pedig az, hogy a találkozó magánjárművek közül melyik van mostohább helyzetben, melyiknek nehezebb a feladata. Nyilván nem egyenlő, hanem kedvezőtlenebb helyzetben van az a jármű, mely erősebben meg van terhelve és szemben a lejtőn lefelé haladóval, a hegynek menő.

Ezeket a viszonylag hátrányban lévő járműveket szintén fölmenti a kitérés kötelessége alól.

Miért teszi ezt a jogszabály? Ugyanabból az okból teszi ezt, a melyből mi, ha szembe áll velünk két egyaránt szánalmas koldúsasszony, kik közűl azonban az egyik csecsemőt ringat karján, ez utóbbinak nagyobb alamizsnát adunk; a melynél fogva a méltányosan érző tanár a kisebb tehetségű tanulónál kiegyenlítőleg figyelembe veszi a nagyobb szorgalmat; a mely miatt a magasabb rangú, ha ugyanis jóérzés lakik benne, önkényt enged helyet annak, kinek a kerülés, gyengeségénél fogva, nehezére esik, és a mely okból mi, a kik esetleg egykedvűen nézzük, mikor két egyformán erős legény verekszik egymással, fölháborodunk és közbelépünk, mikor azt látjuk, hogy egy erős férfi rátámad egy gyermekre, vagy egy gyenge nőre.

Az a látvány, hogy a felek közűl, kikkel részrehajlás nélkül állunk szemben, az egyik hátrányban van és a nélkül, hogy erre olyan ok forogna fenn, melyet neki terhelőleg beszámíthatnánk, hat érzelmünkre, kedélyünkre és pedig olyképpen, hogy a különbség kiegyenlítéséhez hozzájárulni indíttatva leszünk.

Mindezekben az esetekben tehát az érzelem, a kedély nyilatkozik meg és szerez érvényt követeléseinek — gyakran teljesen függetlenül a logika követelményeitől, nem egyszer ezekkel ellentétben is.

Mit találtunk tehát az 1890 : I. t.-cz. 107. §. jogszabályában?

A jogalkotásnak három tényezőjét — nevezzük elemeknek — a logikai követelményeket, az emberi kedély érzelmi követeléseit és az államnak és a társadalomnak érdek követeléseit — mondjuk a közköveteléseket.

A mai társadalom azzal a gondolatanyaggal lép a jog elé, hogy minden ember, mint polgár, mint az állami szervezetnek tagja, egyenlő. A jog, a törvény előtti egyenlőség ma társadalmi canon. Az állam nyujtotta előnyökben és a vele járó terhek viselésében mindenki egyformán részes és hogy ez így legyen, a fölött őrködni: azt a jogtól szigorúan elvárjuk.

A jog átveszi ezt a gondolatot és földolgozza. Egyfelül logikailag.

Ez utóbbi szempontból az 1868 : XL. t.-czikk 1. §-a kimondja: »A védelmi kötelezettség általános és minden védképes állampolgár által személyesen teljesítendő.« És olyan szigorúan ragaszkodik a teherviselésnek a polgári egyenlőség gondolatjából logice folyó egyenlő voltához, hogy e terhet az államnak még azon tagjaira is hárítja, kik hadköteles korukban szereztek polgárjogot, bár védkötelezettségüknek előbbi hazájukban már eleget tettek.

Daczára ezen logikai szigornak, rést törnek maguknak az érzelmi követelések.

A törvény 17. §-a a hadiszolgálat alól fölmenti: a keresetképtelen apának vagy özvegy anyának egyetlen fiát, ennek nem létében egyetlen vejét; az apa halála után a keresetképtelen nagyapának vagy özvegy nagyanyának, ha fijok nincsen, egyetlen unokáját; és teljes árvaságra jutott testvéreknek egy bátyját: ha ugyanis mindezek fölmentésétől függ szüleiknek, nagyszüleiknek és testvéreiknek eltartása és ha ők e kötelezettséget teljesítik is.

És minthogy az állami szervezet érdeke az, hogy legyen annyi tisztje, a mennyit az általános védkötelezettség következtében háború esetén rendkívülileg megszaporodó hadi állománya megkövetel, hogy tisztjei egyszersmind a szükséges előtanulmányokkal birjanak és hogy kiképeztetésük minél olcsóbb legyen: az állami szervezet érdeke szintén áttöri a logikai consequentiát, a mennyiben, eltérőleg a szabálytól, mely szerint az általános védkötelezettség 3 évre terjed, a bizonyos minősítéssel biró és rendszerint saját költségükön szolgáló ú. n. egyévés önkényteseket csak egy évi tényleges szolgálatra kötelezi.

Még jobban töri át a jog az egyenlőség consequentiáját a közteherviselés azon neménél, mely az adófizetés alakjában jelentkezik. Itt az egyenlőség a közös terhek viselésében úgyszólván már csak elméletileg maradt meg.

Ha az állam az egyenlőség consequentiájához képest egyenlően terhelné meg tagjait az adóval, nem kaphatná meg azokat a nagy összegeket, melyeket rendszerint igényel; mert a szegényektől nem szedhetne többet, mint a mennyit ezek elbirnak, az egyenlőség consequentiájánál fogva pedig a gazdagoktól csakis annyit követelhetne, mint a szegényektől. Az

állami érdek követelménye tehát, hogy a polgárok, az egyenlőség consequentiájának áttörése mellett, ne egyenlően, hanem különböző mértékben járuljanak a közadókhoz. Ugyanezen állami érdek nagyobb arányban terheli meg az ingatlan tőkének, mint az ingó tőkének gyümölcseit, mert amazokhoz biztosabban és könnyebben férhet, mint ezekhez, míg ellenben a napszámosokat teljesen felmenti az adófizetés alól, mert kiderült, hogy itt az adó behajtása többe került, mint a mennyi hasznot hajtott.[1]

Azonban érzelmi motivumok is közreműködnek az egyenlőség consequentiáinak lerontásán. A szegény összeroskad azon teher alatt, melyet a gazdag meg sem érez. Nem egyenlő helyzetben van a gazdag és a szegény; a szegény helyzete mostohább, mint a hogy mostohább a megterhelt jármű helyzete az üresen járónál. Hogy az egyenlőtlen megadóztatás nem tisztán államérdekbeli követelmény, hanem érzelmi is, az legjobban kidomborodik azon adótörvényeknél, hol az egyenlőség consequentiáitól való eltérés az összadó eredményére lényeges befolyással nem bir, tehát az állami érdeket nem érinti, továbbá bizonyos adómentességeknél. Az elsőre példa a kereseti adóról szóló 1875. évi XXIX. t.-cz. 26. §-ában olvasható tabella, mely szerint az adókulcs 100 frt évi fizetés után 1 frt, tehát 1%, 1000 frt után 15 frt, vagyis $1^1/_2$%, 6000 frt után 300 forint, azaz 5% és minden további 100 frt után 10 forint, vagyis 10%. A másodikra szolgáljanak példákul ugyanezen törvényczikk 5. §-ának adómentességi esetei (16 éven alóliak, kegydíjasok, testi-lelki fogyatkozás miatt keresetképtelenek, koldúsok).

A polgárok egyenlősége követelte consequentiát áttörik választási törvényeink is, a mennyiben a választóképességet oly föltételekhez kötik, melyek a polgárok között igen lényeges közjogi különbséget alkotnak. Az egyenlőség consequentiájának ezt az áttörését az állam nevében történt felszólalások követelték, azzal az indokolással, hogy még választó közönségünk is jó részt nem tud és nem akar jogával okosan élni: félő tehát, hogy a még alsóbb rétegek még kevésbbé képesítettek vagy hajlandók arra.

[1] 1883 : X. t.-cz. Ráth M.-féle kiadás, ad 1. §.

A kanonjog megkapja a dogmától azt a tételt, hogy a házasság sacramentum, azaz az Isten közvetlen intézménye.[1]

A kanonjog tehát a logikai consequentia útján megállapítja, hogy a házassági kötelék felbonthatatlan, mert, ha az Isten közvetlen intézménye, akkor azon ember nem változtathat.

Daczára annak eltér határozmányától, mert vannak helyzetek és körülmények, melyek elől az emberi érzelem el nem zárkózhatik, de a melyeknek elhanyagolását a közérdek sem tűri meg.

Azért a kanonjog még magának a ligamen-nek feloldását is megengedi, a mennyiben a házasság matrimonium non consumatum és a házasfelek ünnepélyes szüzességi fogadalmat tesznek; a separatiónak a mensa et thoro pedig helyt ad számos esetben, mikor a körülmények arra vallanak, hogy a felek az emberi érzelmek és a családi érdek komoly sérelme nélkül házas együttlétben meg nem maradhatnak.[2]

Mihelyt a társadalmi összeműködés, nevezetesen az ú. n. csereforgalom körében, belterjesebbé válik, érezhetővé lesz annak szüksége, hogy a kapott ígéretre számítani lehessen.[3] E végből az élet a joghoz fordult és ez itt is mindenek előtt logikailag dolgozta fel az esetet és kimondta azt, hogy, *mert ígérve lett*, azért teljesíteni kell. Conclusiójának egyik legtisztább kifejezése a XII táblás: uti lingua nuncupassit, ita jus esto.[4]

Azonban alig lesz a jognak még egy másik tétele, mely oly gyakori és nagymévű módosításokat szenvedett volna, mint azon határozmánya, hogy az igéret kötelező, és úgy, a hogyan

[1] Walther: Kirchenrecht, 272., 294., 301. §§.

[2] Walther: Kirchenrecht, 319., 320. §§.

[3] A legrégibb német jogban a puszta igéret még nem kötelező. Csak a tett, vagyis az, hogy valaki valamit szolgáltatott, vagy hogy valamit elfogadott, vagy hogy a szóra vadium lett adva, mely később symbolummá változott által, szülte a jogot. Konr. Cossack: Lehrb. d. d. b. Rechtes. I. §. 82. Azt pedig, hogy az egyszerű igéret a XII táblák előtti időkben szintén nem eredményezett jogot, bizonyítja az eskü alatti sponsio. Vécsey: A róm. jog inst. 131. §. II.

[4] Vécsey T.: A XII táb. t. VI. — Hazai jogunkban: Secundum quod se quisque obligavit .... judicium et justitiam recipiat (Mátyás VI. 17. — Ulászló I. 38.).

téve volt. Ha pedig az ezt eredményezett erők után kutatunk, megtaláljuk a már ismert másik két jogalkotási tényezőt: a közköveteléseket és az emberi kedélynek követeléseit, melyek majd külön-külön, hol egymással szövetkezve lépnek fel az igéret tényéből ridegen folyó logikai követelmény ellen. Például szolgáljon nekünk a legújabb codificatio, a német birodalom polgári törvénykönyve.

Nem kötelező az igéret, ha azt oly személy tette, ki még nem hét éves; — a kinek elmeállapota, hacsak nem átmenetileg, a szabad akaratelhatározást kizáró módon betegesen meg van zavarva, vagy a ki, bár zavara csak átmeneti volt, épp ilyen állapotban tette az igéretet; — a ki elmebetegség okából vagy más okból gondnokság alá van helyezve (104., 105. 114. §§.); — nem kötelező a 7 évnél idősebb kiskorúnak igérete sem, ha csak azt nem teljesítette oly eszközökkel, melyeket képviselője vagy ennek beleegyezésével egy harmadik épp ilyen czélokra bocsátott rendelkezésére (110. §.); még akkor is, ha a kiskorú valamely üzletnek önálló vezetésére fel lett jogosítva, nem kötelező igérete, ha az igéret nem esik üzlete körébe; azonban az ezen üzlete körében tett igéret sem kötelező, ha az ügy oly természetű, a minek megkötéséhez a kiskorú képviselője is gyámhatósági jóváhagyásra szorul (pl. az 1821. §-ban elősoroltak) stb. (112. §.); — nem kötelező az olyan igéret, melyről az igéretet tevő elvárhatta, hogy szavai komolyságának hiányát a másik nem fogja félreismerni (118. §.); — nem kötelező igérete annak, a ki szavainak tartalma felett tévedésben volt, vagy a ki ily tartalmú kijelentést egyáltalán nem akart tenni, vagy a ki a személynek vagy a dolognak oly tulajdonságaiban tévedett, melyek a forgalomban lényegesek: a mennyiben föltehető, hogy az ígérő, ismerve az ügyállást és az esetet helyesen méltatva, kijelentését meg nem tette volna (119. §.); — ugyanily föltételek mellett nem kötelező az igéret, mely helytelenül lett közvetítve (120. §.); — nem kötelező az ígéret, melyet valaki azért tett, mert csalárdul megtévesztették és pedig akkor is nem kötelező, ha nem is a vele szerződött fél, hanem egy harmadik volt a megtévesztő: ha ugyanis a vele szerződő fél a megtévesztésről tudott vagy tudni tartozott volna; — de nem kötelező szemben egy harmadikkal sem, ki abból közvetlenül

jogot szerzett, a mennyiben ez a megtévesztést ismerte vagy ismerni tartozott volna (123. §.); — nem kötelező az igéret, melyet jogtalan megfenyegetés eredményezett és pedig a megfenyegetés minőségének megszorítása nélkül és még akkor is, ha nem a szemben álló fél, hanem bárki harmadik volt a jogtalanul megfenyegető; — nem kötelező az igéret, a mely hiányában van azon alakszerűségeknek, melyeket a törvény vagy a jogügylet előírnak (125. §.); — nem kötelező az igéret, mely törvényes tilalomba ütközik, hacsak a törvényből nem vonható más következtetés (134. §.); — nem kötelező az igéret, melylyel munkabér-követelés lett engedményezve (R. G. 1869. jun. 21. 2. §.); — nem kötelező az ingatlan tulajdonosának szemben hitelezőjével tett azon igérete, hogy birtokát el nem adja és továbbra meg nem terheli (1136. §.); — nem kötelező az igéret, mely a jó erkölcsökbe ütközik és nevezetesen az olyan, melyet valaki kényszer helyzetben, könnyelműségből vagy tapasztalatlanságból tett, habár harmadiknak is, tehát nem csak a vele szemben állott félnek, a mennyiben olyan előnyöket igért, melyek a viszont kapott ellenértéket oly mérvben meghaladják, hogy a szolgálmány és ellenszolgálmány a fenforgó viszonyokhoz képest feltünő aránytalanságban állanak egymáshoz (138. §.); — nem kötelező az igéret, mely nem abban az időhatárban lett elfogadva, melyet a törvény meghatároz (147—149. §.); — nincs hatálya az igéretnek, mely föltétel bekövetkezésétől volt függővé téve, a mennyiben a föltétel bekövetkezését az a fél, kinek az előnyére válik, álnok, alattomos módon (wider Treu und Glauben) idézte elő (162. §.); — a lakbérlőt nem kötelezi igérete, ha a lakás az ő egészségét tetemes mértékben veszélyezteti és még akkor sem, ha a lakás ezen hibáját a szerződéskötéskor ismerte, vagy ha éppen le is mondott volna ily okból eredő jogáról (544. §.); — nem kötelező az ajándékozási igéret, ha oly viszonyokba került az ajándékozó, melyekben igéretének, állása szerinti megélhetésének vagy törvényes tartási kötelezettségének veszélyeztetése nélkül, meg nem felelhet, vagy ha a megajándékozott durva hálátlanságot követ el azzal, hogy az ajándékozó- vagy közeli hozzátartozójával szemben súlyosan vétkezik (530. §.), vagy ha az igéretet biró házasfél az

elválasztást kimondó itéletben kizárólag vétkesnek lesz minősítve (1584. §.), vagy, ha az eljegyzés felbontatott, a menynyiben az ajándékozási igéret a jegyesviszonyra való tekintetből lett megtéve (1301. §.); — csak korlátoltan kötelező az igért birságösszeg (kivéve, ha kereskedők tették kereskedési ügyletük körében, német keresk. törv. 348. §.), a mennyiben annak leszállítása biróságilag indokoltan követelhető (343. §.) — és még számos más, mind elő nem sorolható esetben.[1]

Tehát az igéretet szabályozó jogi rendelkezésekben is megtaláljuk a már ismert elemeket: az élet adta jogi nyersanyagból levont logikai követelményeket és ezeknek kisebb-nagyobb korlátozását, elhajlását vagy áttörését az emberi érzelmek vagy a közkövetelések fölszólalásai következtében.

Abból, hogy a szerződés nem más mint kölcsönös megegyezés, per consequentiam ered azon jogi tétel, hogy a szerződés ugyancsak kölcsönös megegyezés során hatályon kívül helyezhető. Azonban a házasságkötést illetőleg áttörik a consequentiát még azok a törvényhozások is, melyek a házasságot nem tekintik isteni intézménynek, hanem világi ügyletnek, szerződésnek. A családi szervezet támaszt ilyen követelést és a logika engedni kénytelen.

Alig van felfogás, mely közelebb fekhetnék az emberhez mint az, hogy a mit saját erőnkkel és munkánkkal megszereztünk magunknak, azzal szabad tetszésünk szerint elbánhatunk és attól minden idegen behatást távol tarthatunk. Ennek az eszmének logikai földolgozása szülte meg a tulajdonjog intézményét és határozta meg tartalmát. A logika terméke a tulajdon korlátlan és kizárólagos volta és az a láthatatlan vonal is, mely fekvőségünk határának minden pontjától függőlegesen terjed a végtelenségig fölfelé, lefele pedig a földgömb középpontjáig: a mi pedig ezen belül esik, az mind alá van

[1] Azért a logikai consequentia a forgalmi érdek védelme alatt sietett magának mentsvárakat épiteni a váltójogban, a kereskedelmi jogban, és a jog alapjától függetlenített ú. n. abstract kötelemben (a német p. t. k. 20. czíme szerint: Schuldversprechen und Schulderkenntniss). Azonban föltétlen oltalmat itt sem talált. Dr. Plósz S.: A magyar váltójog 9. §. Dr. Nagy F.: A magy. keresk. jog 1. §. I., 9. §. I. Konrad Cossack: Lehrbuch des deutschen b. Rechtes 162. §. IV.

vetve tulajdonjogunknak, melyhez rajtunk kívül senki más nem nyúlhat, mert az szent és sérthetetlen (»a tulajdon szentsége«).

És most lássuk a réseket, melyeket a másik két elem a logikai terméken ütött és pedig ismét a német polgári törvény fonalán. A tulajdonos kárpótlás mellett tűrni tartozik, hogy bárki, bárminő behatást gyakorolhasson tulajdonára, ezt megrongálhassa, esetleg megsemmisíthesse, ha behatásával aránytalanul nagyobb bajt hárít el magamagától, mint a mit a tulajdonosnak okoz. (904. §.). — Ama vonal, melyet a formalis logika az egekig és a pokolig kinyujtott, tetemesen megrövidíttetik; megszünik oly magasságban és oly mélységben, melyekben a tulajdonosnak már nem lehet érdeke mást kirekeszteni (905. §.). — A szomszédoknak különböző korlátozó beleszólásuk van (906—924. §.). — A tulajdon elvész a tulajdonos akarata ellenére is: kisajátítás, elbirtoklás, ha ingó, idegen dologgal való bizonyos összeköttetés vagy feldolgozás útján (937—951. §§. Einf. G. 52, 53,) — ingó dolgok feletti tulajdon jog pedig, csekély megszorítással, elvész akkor is, ha azt más, bár jogtalanul, átadta tulajdonjogilag olyan személynek, ki azt jóhiszemüleg megszerzi.[1] És mig a puszta consequentia azt mondja: »nemo damnum facit, nisi qui id facit, qord facere jus non habet,« a német polg. törv. könyv 226. §-a általánosan, tehát a tulajdonjogra kiterjedőleg is, azt dekretálja, hogy »valamely jog gyakorlása nincs megengedve, ha annak csak az lehet a czélja, hogy mást megkárosítson«.

Hogy a szerzett jog a jogosítottnak akarata ellenére és vétsége nélkül el nem veszhet, a logikának kétségbevonhatatlan követelménye és a jogi maxima is. És mégis elvész a jog bizonyos idő lejárta után, ha azalatt érvényesítve nem lett. Pedig a jognak nem-érvényesítése nem minősíthető vétsegnek, minthogy a jog gyakorlása nem kötelesség. Különböző közérdekbeli, de érzelmi tekintetek is (a kötelezettek érdekeinek méltánylása) támasztják ezt az igényt szemben a consequentiával.[2]

[1] Konrad Cossack: Lehrb. des deutsch. b. Rechts, 198. §. IV.

[2] Savigny: System IV. 305. l., K. Cossack: Lehrb. des d. b. G. I. 251. l.

A bíroi itélet kimondja, hogy a pervesztes fizessen, különben elveszik vagyonát. Azonban mikor végrehajtásra kerül a sor, ugyanaz a jog, mely a marasztaltat a vagyonelkobzással megfenyegette, elébe áll a végrehajtónak és megtiltja neki, hogy a nélkülözhetetlen vagyonrészekhez nyuljon.

Az egyik megsértette a másik személyét vagy érdekeit, melyeket az utóbbi bántalomképpen érez.

Nyomban föltámad ebben egy másik érzelem: a vágy a bántalmazót megbüntetni, vagyis azt valamiféle rosszban részesíteni. Ez a vágy és az annak megfelelő cselekmény a bosszú, a megtorlásnak egyik neme: az a neme, mely kifolyása a merően egyéni érzelemnek és érdeknek, melyek egyszersmind a megtorlás mértékét meghatározzák.

Ez a jog előtti állapot.

A jog, — ez a feleken kívül álló harmadik — szabályozólag lép közbe és annak folytán, hogy az esetet mindenek előtt logikailag földolgozza, kiküszöböli a bosszút, a sértett egyéni érzelmeinek és érdekeinek esetleg határtalan követeléseit. A jog logikai eleme meghatározza a megtorlást. A határ, melyet a rideg logika von, a hason baj, a talio. Azért a talio a jog legelső megnyilatkozása minden népnél. »Si membrum rapsit, ni cum eo pacit, talio esto« — mondja a XII. táblás törvény;[1] — »Sérelmet sérelemért ... a mint ő más embert megsértett, úgy fizessenek neki is«[2] — rendeli a zsidók szent törvénye; — »Ha egy építőmester valakinek házat épített és azt nem építette erősen, és a ház, melyet épített, összedűl és a tulajdonost agyonüti, akkor azt az építőmestert meg kell ölni« — »ha a tulajdonos fiát üti agyon, akkor az építőmester fiát kell megölni«[3] — mondja Hammurabinak, a legrégibb ismert törvényhozónak codexe. Aristoteles szerint ugyanígy gondolkoztak a pythagoraeusok is;[4] — »Si quis hominem gladio occiderit, eodem juguletur gladio« rendelik régi törvényeink.[5]

[1] Vécsey T.: A XII táblás törv. töred. 8. 2.
[2] Mózes III. 24. 26.
[3] Dr. H. Winkler: Die Gesetze des Hammurabis 229., 230. czikk.
[4] Eth. Nikom. V. 5. 1.
[5] Sz. István II. 46. Hasonlók: Sz. István III. 47., Kálmán I. 32. 52., Mátyás II. 11. 1. §. stb.

Tovább, mint a bosszú korlátozásáig, a kezdetleges jogok rendszerint nem vesznek befolyást az élet eseteire. Azért következetesen a sértett fél magánügye, ha leszállítja vagy elegendi a taliot, vagy pedig ha megalkuszik a bántalmazóval.

Azonban egyfelől a társadalom mindinkább öntudatra ébred és önczéljainak fölismerésére, mig másfelül fokozatosan kifejlődik az együttérzés érzelme is [1] [2] és mindkettőnek nyomása alatt háttérbe szorulnak a kezdetleges jogot alkotott logikai elemek: a talio, a merő külső causalitás, az elengedés, a megalkuvás, egyszóval a büntetés magán jellege. A büntetés jogbüntetéssé válik, melyben a főhelyeket a társadalmi érdekek és az emberi együttérzés követelményei foglalják el és az utóbbiak annál inkább, mert az a büntetés, mely büntetőpolitikai szempontból fölöslegesnek mutatkozik, már is közérzelemsértővé válik. Ilyképpen vitássá vált még a megtorlás is, az az emberi alapérzelem, mely a büntetést szülte.[3] [4]

A nemzetközi jog az élettől kapja egyik anyagát, a háború állapotát. Mi a háború fogalmilag? Két nép között fönforgó olyan viszony, mely azon a poluson foglal helyett, melynek ellenpolusán a barátság található. És valamint a

[1] A. Merkel: Lehrb. d. deutsch. Strafr. 66. §.

[2] »Az értelmileg fejlett emberek ennélfogva gazdagabb képpel birnak a külsőről, mert saját centrumuk sugárzik onnan vissza reájok s ezen esetben támadnak azon érzelmek, melyek az élő lényegekat egymáshoz fűzik: a sympathetikus érzelmek«. Böhm Károly: Az ember és világa II. A szellem élete 342. l.

[3] A. Merkel: Deutsch. Strafr. 72. §. 1.

[4] Azonban a kezdetleges büntető jogban sem hiányzik teljesen a másik két elem: a társadalmi közérdek és a méltányosság. A germánok törzsélete korában is érvényesült a társadalmi érdek eleme akkor, mikor a nép ügyén való árulás, ú. n. hűtlenség esete forgott fön (Hajnik Imre: Egyet. európai jogtört. X. fej. 1. §.). A sérelem külső okozásából vont consequentia elleni méltányossági, tehát együttérzési védelem sem hiányzik teljesen a legrégibb jogban. A XII táblás törvény szerint, ki házat szándékosan gyújtott föl, tűzhalállal lakol; de ki a tüzet véletlenül, vagy csak gondatlanságból okozta, az csak kártérítéssel tartozik, és ha erre képtelen, »levius castigatur« (Dig. 47. 9. 9.). A Hammurabi-féle codex 206. czikke pedig így szól: »Ha valaki czivakodás közben mást megütött vagy megsebezett, az esküdjék meg: szándékosan nem tettem és fizesse meg az orvost.«

barátság ideálja a teljes feláldozás, azonképpen a háború ideálja a teljes megsemmisítés: minthogy az ideál az eszmének legkövetkezetesebb alakítása az öntudatban. És miként a jognak minden terén, úgy a harczi jogban is a kezdetleges népek erősen ragaszkodnak a gondolatnak legridegebb logikai consequentiáihoz egészen a foglyoknak és a harcztól távol állott asszonyok, gyermekek és aggastyánok felkonczolásáig, az ellenség házainak, vetéseinek elpusztításáig, az ingó magánvagyonok elkobzásáig.

Jus belli est infinitum, tétele a nemzetközi jognak, mikor ez a fejlődésnek azon fokán állott, mint a szerződési jog, amikor azt mondta »uti lingua nuncupassit, ita jus esto,« vagy a családjog, mikor annak sarktétele így hangzott: »patria potestas est jus vitae ac necis.«

A harczjog logikai követelményeit a mai nemzetközi jogban erősen áttörve találjuk.

Nem bánthatók az ellenséges népnek azon tagjai, kik a hadi műveletekben részt nem vesznek. Nem bántható az olyan ellenséges vagyon sem, mely a háborúnak nem szolgál.

A hadi foglyokat megölni nem szabad, sőt azok eltartásáról kell gondoskodni.

A contributio és requisitio ugyan meg vannak engedve, de méltányos korlátok között; korlátozza egyfelől a hadsereg imminens szükséglete, másrészt a lakosság teherviselési képessége.

Az ellenséges államnak a belföldön tartozkodó tagjai kiutasíthatók ugyan, de megfelelő idő hagyandó nekik ügyeik rendezésére. Hasonlólag az ellenség hajóinak.

A sebesültek és a kezelő személyzet nemzetközi conventio védelme alatt állanak.

Vannak bizonyos hadi eszközök, melyek nagy sikerrel ártalmára vannak az ellenségnek, de a nemzetközi jog eltiltja azok használatát, mert az emberi együttérzés érzelmeit sértik.

Annak a tényleges állapotnak alapján, hogy valamely ország nem függ már államtól, a nemzetközi jog a consequentia útján construálja a souverainitás jogi tételét.

Azonban ezt az alap-consequentiát nem tartja fenn.

Áttöri a souverainitás fogalmi körébe eső jus territorialet az extraterritorialitás. Az 1891. VII. t.-cz. Mittelberg ausztriai községet a német birodalom vámrendszeréhez csatolja. A berlini konferenczia felhatalmazza Ausztria-Magyarországot, hogy Montenegro tengerpartjain tenger- és egészségügyi hatósági jogokat gyakorolhasson. A souverainitási principium daczára eltiltja a jog az államokat attól, hogy a hadviselő feleknek hadi czikkeket szállítsanak és kötelezi őket annak eltűrésére, hogy hajóikat a végből átkutassák stb.[1] Mindezekben a jogszabályokban érvényesül a nemzetközi közérdek.

III.

A mennyiben meg volna engedve az a föltételezés, hogy megelemezett jogi anyagunk elégséges arra, hogy abból az egész jogra kiterjedőleg érvényes következtetéseket vonni lehet, akkor kimondhatjuk azt, hogy a jog általában háromféle tényezőnek — elemnek — terméke.

Egyik elemét a gondolkozás és fölismerés törvényei szolgáltatják. Az élet a jog elé visz concret eseteket a végből, hogy azok jogi szabályozás alá vétessenek. A feldolgozás egyik módja, hogy a jog megállapitja azt, hogy a concret esetnek egymagában, függetlenül más vonatkozásoktól, melyek a logikai követelményei.

Két kocsi, melyek czélja, rendeltetése az, hogy haladjanak, szembe találkozik ugyanegy nyomon: logikai követelmény, hogy kitérjenek.

Többen, kik egyenlőknek tekintetnek, közösségbe lépnek: logikai követelmény, hogy a közösség előnyeiben és terheiben egyenlő részük legyen.

A sacramentum az Istenség intézménye: következetesen az ember azon nem változtathat.

Valaki eladta magát rabszolgának: tehát a vevő vele mint dolgával bánhat.

A rosszúl épített ház agyonütötte gazdáját: tehát az építőmestert szintén agyon kell ütni.

[1] Dr. Csarada János: A tét. nemzetk. jog rendszere 23. fej. 45. §.

A háború ellenséges irányú cselekmény: tehát az ellenséget meg kell semmisíteni.[1] [2]

A jognak második alkotó eleme az ember lelkiéletének egy másik sphärájában gyökerezik: az érzelmekben.

Az érzelmek a képzet-hangulatoknak formái. Szinezetük sokféle és elméletük, a phychologusok beismerése szerint, tökéletlen. Az érzelmeket kifejező nyelvészeti eszközök is szegényesek. Némelyek a szívvel azonosítják, vagy a kedélylyel. Másokra való kihatásuk szerint — a jogot érdeklőleg, — az érzelmek vagy segélyezésre, támogatásra, védelemre, vagy pedig üldözésre, sujtásra indítók. Utóbbiak főtere a büntetőjog, azonban a magánjogban sem szokatlanok (szembeszállás a csalárdsággal, hatalmaskodással rossz hiszemmel, kiaknázással stb.). A segélyzésre indító érzelmeket mással való érzésnek, vagy együttérzésnek is lehet nevezni. Követeléseik annál sokfélébbek és finomabbak, minél fejlettebb a szív- és kedélyélct.[3] Ez képezi egyik okát annak, hogy a primitiv társadalom jogalkotásaiban szabadon érvényesül a merően logikai elem. Az érzelem nem állja útját. Ellenben a kifejlettebb társadalomban a mással való érzés nem egyszer az érzelgés jellegét viseli magán.[4]

A kifejlett római jogban az együttérzés érzelmi elemét gazdagon látjuk képviselve. Különböző jelzőket visel: aequitasnak, humanitasnak, pietasnak, benevolentiának, bona fidesnek, honestasnak stb. mondják, azonban közönségesen az aequitás gyüjtőneve alatt fordul elő és a segítségével alkotott jogot jus aequumnak nevezik, ellentétben a logika rideg termékével, a jus strictummal. Általában felsőbbrendű jognak tekintik az

[1] Az anyag, melyet a jog földolgoz vagy nyers anyag, a mennyiben azt az élet közvetlenül szolgáltatja, vagy félgyártmány, mikor máris terméke a jognak, mely azonban további jogi földolgozás alá kerül.

[2] Aristoteles igazságossági elmélete, vagy is az a tétel, hogy az egyenlőket egyenlően, a nem egyenlőket különbségüknek megfelelően kell részesíteni, nyilván nem más, miut az egyenlőségnek és a nem-egyenlőségnek logikai követelménye.

[3] Dr. Pauer Imre: A lélektan alapvonalai IV. fej. — Wundt: Logik III. 219. s köv. lap. — Wundt: Grundzüge d. phys. Psych. II. 18. fej. — Dr. J. E. Erdmann: Psych. Briefe XIII. — Böhm Károly: Az ember és világa II. 51. és köv. §§., nevezetesen 60. §.

[4] Ilyen pl. a vivisectio betiltásának követelése.

olyan jogot, melyen a méltányosságnak aranyszálai átszövődnek. Aristoteles is azt mondja, ellentétben avval, a mit ő igazságosnak minősít, hogy »a méltányos a jobb«.[1] És hogy a római classikus jog oly gazdag a méltányosság termékeiben, Sohm-t ezen lendületes szavakra ragadja: »A jus gentiumnak, a természetes, méltányos forgalmi jognak kristálytiszta, bámulatosan átlátszó, alakjaival és tartalmával a szemlélő elmét leigázó rendszerré való földolgozásában állott a római jognak világtörténelmi küldetése. Ezen munkája, melyet minden idők számára végzett, képesítette azt nemcsak arra, hogy a római birodalom világjoga lehessen, hanem arra is, hogy, mihelyt százados feledettségéből ismét felmerült, a jelen világát is meghódította.«

Vécsey Tamás pedig úgy nyilatkozik a kifejlett római jog képviselőiről, a jogtudósokról: »Eszményképük volt a honestas.« ... A korszerűtlenné vált régi, szigorú jog helyébe lassankint a méltányos jogot léptették. ... A jogtudósok védték a gyöngéket. ... A jogi okadatolásnál a kegyeletet is számba vették. ... A jogtudósok munkálkodtak a közterhek igazságos megosztásán, az adónak a jövedelemhez való arányosításán.« [2]

A mással való érzés érzelmei, melyek a jogban érvényesülnek, sokfélék és, mint láttuk, már a római jogban is különböző neveket viselnek. Ilyen érzelem p. o. az, a mit humanismusnak neveznek. Eme zászló alatt világra szóló dolgokat vivtak ki. Gondoljunk csak a rabszolgaság kiirtására, és talán még inkább a hadi jog terén kiküzdött nagyszabásu győzelmeire. Másnemű érzelmeket a kegyelet neve alatt ismerünk és részben megismerkedtünk jogalkotó működésükkel az ajándékozási igéret kötelező voltát megszüntető esetekben. Főcsoportjuk azonban még mai nap is a méltányosság neve alatt ismeretes. És talán a legfinomabb közöttük az az érzelem, mely megütközik azon, hogy két szemben álló fél között az egyik, valamely okból, melyről nem tehet, hátrányban van, és a min a jog utján meltányos módon segíteni iparkodik. Így segíteni törek-

[1] Eth. Nicom. V. 10. l.
[2] Dr. Vécsey Tamás: A római jog institutiói, 34. §. 5.

szik a jog azon járművön, mely jobban meg van terhelve, vagy mely a lejtőn fölfelé halad. A közadóknál védelmébe veszi azokat, kik nehezebben birják el a megterhelést; a hadkötelezettségnél azokat, kiknek hozzátartozóik annak folytán véginségbe kerülnének. A házassági kötelék lazításánál a compassio a szerencsétlen házasság áldozataival szembe száll a sacramentum érinthetetlenségével. Az akaratlekötéseknél védekezőleg gondol a gyermekekre, a nem teljes korúakra, a tévedőkre, a megfélemlítettekre, a tévedésbe ejtettekre, azokra, kiket szorult helyzetüknél, tapasztalatlanságuk vagy akár saját könnyelműségük miatt tetemes vagyoni hátrány fenyeget azok részéről, kik ezek tekintetében velök szemben fölénynyel birnak. Nem kereskedők birságos kikötéseinél kifogásolja az összeg szertelenségét és talán túlgondoskodó a német p. t., mikor egyoldalúlag védelmébe veszi azt, ki egy egészségtelen lakást tudatosan, sőt határozott joglemondás mellett, bérbe vett (Ném. p. t. k. 594. §.). Beszámítás alá nem eső személyek kártételei esetében áttöri a consequentiát és a kártérítési kötelezettséget, bizonyos fokig, megállapitja akkor, ha a károsító vagyonos, a károsult pedig szegény. (Ném. p. t. k. 829. §.)

A jognak harmadik elemét a közkövetelések képezik. Ezeknek organumai, a mennyiben csak általuk szólalhatnak fel, a társadalomban alakult különféle, többé-kevésbbé állandó vagy alkalmi szervezetek, a mennyiben ezeknek ügyköre és czélja épp a társadalmi közérdekeknek művelése. Szervezetek, kivált állandóbbak, nem keletkezhetnének és ügyköreiknek megfelelőleg nem működhetnének, ha a jogban támaszt nem találnának úgy saját tagjaik, mint a kívül állók ellenében. Azért a jogra szorulnak a társadalomnak leghatalmasabb szervezetei, az u. n. állami szervezetek is. A mai culturnépeknél azonban az állami szervezet nemcsak a leghatalmasabb szervezet, mely már ezen minőségénél fogva is nyomást gyakorol a területén élő kisebb, vagy nagyobb bár (internationális), de gyengébb szervezetekre, hanem egyszersmind az az organum is, mely a jogalkotást ténylegesen monopolisálja,[1] úgy hogy a társadalomnak többi szerve-

[1] Ha ugyanis eltekintünk azon gyérebb és korlátoltabb jogalkotástól, mely még mai nap is a birói gyakorlatnak köszönhető.

zetei csak oly módon érvényesülhetnek a jogalkotás terén, ha az állami szervezet ezt megengedi és érdekeiket a végből képviseli. Azért a társadalomnak valamennyi érdekkövetelései rendszerint állami érdekkövetelések alakjában jelentkeznek, bár közvetlenül nem mindig az államnak magának, hanem más szervezeteknek, p. o. a családnak, az egyháznak, a földbirtokos vagy az iparos osztálynak stb. szervezeti érdekeiben gyökereznek.[1]

Ezekkel a követelésekkel a legkülömbözőbb nevek alatt találkozunk. Közönséges czímük: a közérdek, vagy a közérdeknek valamely specialis neme: a honvédelem, a közbiztonság, a jogrend, a forgalom, a közerkölcs, a közegészség, a köznevelés stb.

A megelemezett jogszabályokban számos ilyen közköveteléssel találkoztunk. Ilyen p. o., hogy az udvari, a katonai, a posta-, a mentő- és tűzoltó-járművek ne tartozzanak kitérni; — hogy az államnak teljesen egyenlő polgárai közül a vagyonosabbak több adót fizessenek; hogy azok, kik tiszti minősítést szereznek, három évi helyett, csak egy évi tényleges szolgálatra kötelesek; — hogy bizonyos része a polgároknak ne birjon választási joggal; — hogy a világi házassági szerződést ne lehessen dissensussal fölbontani; — hogy a jogok bizonyos föltételek mellett elévülnek; — hogy a fekvő tulajdont bizonyos ú. n. törvényes szolgalmak korlátozzák; — hogy a váltó- és kereskedelmi jogban a méltányossági szempontoknak kisebb befolyás engedtessék;[2] — hogy a büncselekményeket a sértett fél rendszerint el ne engedhesse, se azokban, a büntetést illetőleg, ne egyezkedhessék stb.

Vannak követelések, melyeket a jogalkotásnak több tényezője támaszt együttesen. Igy megköveteli a mással való érzés, a méltányosság, hogy az olyan akaratlekötésnek, melyet p. o. csalárdság, vagy fenyegetés eredményezett, ne legyen joghatálya. Ugyanezt követeli a társadalmi érdek és főszerve, az állam, egyrészt a forgalom, másrészt a nép erkölcsi nevelése érdekében.

[1] Az állami szervezetet illetőleg lásd: Concha Győző: Politika II. Az állam.

[1] . . . »elkerülhetetlenné válik az egyesek érdekeit a forgalom érdekeinek feláldozni, a mi ismét az általános köz- és magánjogban többnyire nélkülözhető különös szigor . . . alkalmazására vezet«. Dr. Nagy Ferencz: A m. keresk. jog 1. §. II. 3. jegy.

És ugyanazt a követelést támasztja a megtorlás érzelme is. Általában, mit a jogászok a boni mores alatt értenek, az rendszerint mind ilyes, több forrásból fakadt követelés. Ily esetekben a források összefolynak.[1]

IV.

Mit nyertünk ezen elemzésünkkel?

Egyelőre csak azt értük el, hogy tudjuk, hogy micsoda elemek vesznek befolyást a jogalkotásra.

Egy lépéssel sem jutottunk ugyan előre egyenes irányban, minthogy az igazságtalan jog is ugyanezeknek az elemeknek terméke; azonban hasznos kerülő utat tettünk.

Hogy tovább haladhassunk, szemlét kell tartanunk az olyan jogszabályok fölött, melyekről a közitélet vagy illetékesek nézete az, hogy nem birnak az igazságosság minőségével; azután pedig meg kell keresnünk, hogy mi okozza azt, hogy az eredmény, melyet a jog elemei szolgáltatnak, ily esetekben ki nem elégítő.

Nyilván igazságtalanok, helytelenek, pl. a boszorkányok üldözését, vagy az ordalét és a torturát elrendelő jogszabályok.

[1] Ekkor világosan meg nem különböztethetők. Innen van, hogy a német p. t. k. 138. §., mely eredetileg így szólott: »Semmis az olyan jogügylet, melynek tartalma a jó erkölcsökbe és a közrendbe ütközik.« meg lett változtatva; a hivatkozás a közrendre el lett ejtve. »A közrend fogalma« — így szól az indokolás — »habár a jog egyes részeiben, mint az internationalis magánjogban és a nemzetközi jogban nem nélkülözhető, itt kihagyandó, minthogy a fogalomnak nincs biztos körülhatárolása és a közrend elleni jogügyletek a legtöbb esetben a jogi és erkölcsi rend ellen irányozott jogügyleteknek tekintendők«. Az indokoláshoz szó fér. A franczia code civil úgy a bonnes moeurs, mint az ordre public-re hivatkozik. (Art. 1131.) — A boni mores fogalmi tartalmát és azon kérdést illetőleg, hogy a német p. t. k. módjára mennyire indokolt a fogalom concret megállapítását a biróra bizni, lásd Dr. Emil Steinbach: »Die Moral als Schranke des Rechtserwerbs u. der Rechtsausübung«. S. Kohler: Das ideale Recht (Archiv für bürg. Recht, Band 5, Heft 2.): »nincs bizonyosabb, mint hogy a mi jogunk a mi időnk kulturideáljaira tekintettel tartozik lenni ... még akkor is, ha az utilitarismus útját állanák ... erkölcsi, szépészeti és vallási törekvések együttesen képezik az emberi élet ideális oldalait ...« Tehát igen kiterjedt érzelmi követelések!

Helyes ugyan a conclusio, hogy üldözendők és kiirtandók azok, a kik olyan gonoszak és ártalmasak mint a boszorkányok; de helytelen a praemissa, minthogy boszorkányok nincsenek.

Ha helyes is az a hit„ hogy az isteni igazságosság nem engedheti meg azt, bogy a gonosz győzedelmeskedjék, az ártatlan pedig bűnhödjék, mégis hibás a conclusio az ordaléra azért, mert ugyanazon hitnek integráló része a megpróbáltatás doctrinája. Tehát a conclussio nem a teljes praemissára van fektetve.

Való igaz, hogy inkább lesz hajlandó vallomást tenni az, a ki ezen az áron nagy fájdalmaktól szabadúl; de hamis a torturára való következtetés azért, mert a nagy fájdalom az ártatlant is arra kényszeríti, hogy maga ellen tegyen vallomást.

A föltétlen szabad szervezetnek követelménye ugyan, hogy a szervezet bármely tagjának akarata ellenére mi sem történhessék; de mert az absolut szabad szervezetnek előföltételei hiányoztak Lengyelországban, megbotránkozunk az egyesek veto-jogán, melynél fogva a legilletéktelenebb is megbéníthatta az egész ország legüdvösebb akaratát.

Mindezekben az esetekben hibás a jogszabály logikai eleme.

Ihering igazságtalannak mondja Justinian törvényeinek egész sorozatát. Igazságtalan szerinte a kezesnek azon joga, melylyel követelheti, hogy a hitelező perelje előbb az adóst; — igazságtalan, hogy a correalis adósok az ellenbeszédben a megosztást követelhették; — hogy a zálogot csak két év elmulta után lehetett eladni, hogy az adós további két esztendő alatt visszaválthatta és hogy még ezután is azt követelhette, hogy a hitelező adja vissza azt, a mivel többet kapott érette; — igazságtalan a beszámítási jog szertelen kiterjesztése, a datio in solutum és ennél a templomok privilegiuma, szerződési viszonyokban az interessere irányzott kereseteknek a dupplumra való megszorítása, az usurae supra alterum tantum túlkiterjesztése, benificium inventarii-nál az örökös jogosítványa szemben a hitelezőkkel; — igazságtalan, hogy a hitelezők majoritása a fizetési határidőt eltolhatta, és igazságtalan a feleségnek kiváltságos zálogjoga. Mindezeknek a jogszabályoknak signaturája szerinte a puhaság. Azonban — mondja — ezen enyheség

despoticus és nem igazságos, mert a mit az egyiknek lágyszivüen ad, azt keményszivüleg elrabolja a másiktól. Humanusnak mondja magát, de humanismusa olyan, a minő volt a sz. Crispinusé, ki a bőrt a gazdagoktól ellopta, hogy ingyen csizmát csináljon a szegényeknek.

A mennyiben Ihering birálatát magunkévá teszszük, azt kell mondanunk, hogy ama jogszabályokban az érzelmi elem a hibás.[1] [2]

A túltengett és megcsontosodott római imperialismus joga szerint az imperator egymagában annyi, mint volt annak előtte a római senatus és a nép együttvéve. Az imperator akarata »élő törvény«. Oltárok illették őt meg, halála után pedig hely az Istenek között. — A földművelés érdekében a vidéki lakosság túlnyomó része nem volt más, mint a föld tartozéka, emberi inventariuma. A colonus a földhöz tartozott és azt semmi körülmény között ott nem hagyhatta. Bárhonnan, bármely állásból, még ha katonának, vagy papnak is szegődött, visszahozták földjére, erővel, vasra verve. — A községi curiáknak tagjai magánvagyonukkal feleltek az államkincstárnak azokért a köztartozásokért, melyek a községet és lakosait terhelték. Azért e tisztségek, egykoron kitüntetések, kötelező nyügökké változtak által, melyek alól megszabadulni nagy volt a vágy, de semmi körülmény között sem volt lehetséges.

[1] Ihering: Der Kampf ums Recht 13. Aufl. 82. 83. jegy. Hasonló fölszólalások történtek a német p. t. 138. §-a ellen (Stenogr. Ber. d. Verh. d. deut. Reichst. 1896. febr. 3-ki és jun. 20-ki ülés. Ugyanily kifogás emelhető a német p. t. 544. §. ellen is. És tényleg azzal mentegetik, hogy a rendőrség munkáját megkönnyíti (!). Dr. Achilles: Bürgl. G. B. ad 544.

[2] Ihering ezen nézetéhez azonban szó fér; miről későbben. Nyilván nagyobb bizonyossággal mondhatnók, hogy hibás az érzelmi elem az olyan jogszabályban, mely p. o. tartozásának megfizetése alul fölmentené azt az adóst, ki a kölcsönpénzt váratlan üzleti conjuncturák következtében, tehát nem imputálható okból, hanem mintegy elemi csapás folytán elvesztette. Ugyancsak igazságtalan volna az olyan jogszabály, melyben a compassio oly mértékben érvényesülne a büntetésnél, hogy a megtorlást és elégtételadást illusoriussá teszi, vagy ellenkezőleg az olyan jogszabály, melyben a megtorlást követelő érzelem a társas együttérzés követelte humanismus és részvéttől teljesen eltekintve, a bosszú és üldözés képét öltené.

A gyakori szökéseket vagyonelkobzással sujtották; majd vagyona árán sem menekülhetett a curialis. És hogy a törvényt ki ne játszhassa, vagyonát csak is curialisnak adhatta el, vagyis olyannak, ki már is felelős volt a kincstárnak. Ha a városát elhagyva falura ment lakni, jószágát confiscálták. Még utazásra is engedély kellett neki. — Hasonlólag bilincsekbe verte az állami érdek azokat a kereseti és ipari foglalkozásokat, melyek a közélelmezéssel voltak kapcsolatosak. A ki gabonavagy sertéskereskedő volt, az ily czikkek fuvarozója, a sütő stb. csak úgy szüntethette be üzletét, ha helyettest állított, vagy pedig vagyonát a corporatiójának átengedte. Sütő fia vagy veje csak úgy örökölhetett atyja, apósa után, ha átvette üzletét is. — Az államnak voltak manufacturái, nevezetesen fegyvergyárai. A ki ezekbe mint munkás került, az csak úgy szabadulhatott innen, ha helyettest tudott állítani. Tüzes vassal bélyegezték meg karját, hogy a szökevényt megismerni lehessen és azok, a kik neki menhelyt adtak, szintén besoroztattak a gyárba.[1]

Az ilyen jog nyilván nagy mértékben igazságtalan és pedig láthatólag azon okból, mert a benne érvényesülő közkövetelések eleme hibás.[2]

Ezekből a példákból látjuk, hogy a jog alkotó elemeinek hibátlan volta — mondjuk elemeinek tisztasága — minden esetre kelléke az igazságos jognak. *Az olyan jogszabály, melynek elemei nem tiszták, már is nem igazságos jog — minden további vizsgálat nélkül.*

***

[1] c. 10., 16., 18., 26., 31., 37., 38., 39., 66. de decur. (10, 31.) c. 3. de fabric. (11. 9.) — Alfr. Rambaud: Histoire de la civil. fran. Liv. prem. chap. III.

[2] Ezek a jogszabályok nem kis mértékben okai a római birodalom bukásának. »Valóban a római birodalom túlságosan nehezedett mindenkire« ... »A colonus a röghöz volt kötve, az iparos a collegiumához, a császári munkás a gyárához, a katona a legiójához, a curiális a curiájához. Kárhoztatva voltak, hogy haláluk napjáig ott maradjanak, fiaik pedig arra, hogy őket helyettesítsék az itélet napjáig. A hatalom elrekesztett minden kijárót, betiltott minden reményt és tűzzel-vassal bélyegezte meg a legionariust és a munkást. A birodalom fönnállása ugyan kinek lehetett tehát érdekében?« Rambaud fentebb 59. old.

Azonban mikor helyesek a jognak elemei?

Hogy mikor helyes a jognak logikai eleme, ezt a gondolkozásnak, a logikának törvényei mondják meg.

Az érzelmet többféle irányban látjuk a jogban érvényesülni. Így megvédi, támogatja, segélyzi a gyengébbeket, a kedvezőtlenebb helyzetben levőket, a jóhiszeműeket stb. szemben az erősebbekkel, a kedvezőbb helyzetben levőkkel, a ravaszokkal, álnokokkal és hatalmaskodókkal; míg bántalmaknál azt követeli, hogy a bántalmazó lakoljon. Utóbbi esetben azonban a bünhődés bizonyos pontján újból főlszólal az érzelem és most útját állja az iránynak, melyet első izben követelt.

Hol fekszik tehát az emberi érzelem helyességének kezdete és hol a vége?

Ha a psychologusok azt a beismerést teszik, hogy az érzelmek elmélete tökéletlen, a jogászok viszont bevallani kénytelenek, hogy ama határpontoknak elméleti megállapítása ugyancsak nehéz dolog, melynek gyakorlati megoldásán, mint majd látni fogjuk, a társadalmi munka érdekkövetelései nagyot segítenek. Ihering avval indokolja itéletét, miszerint Justiniannak fentebben idézett jogszabályai igazságtalanok, hogy azok azt, a mit az egyiknek adnak, elveszik a másiktól. Ámde az érzelem beavatkozásának mindig ez a következménye, ha ugyanis merően a logikai consequentia álláspontjára helyezkedünk. Mikor a jog nem engedi meg, hogy rabszolgája legyen a vevőnek az, a ki magát ilyenül eladta, — hogy a hitelező bizonyos magasságú kamatokat követelhessen, mikor az adós azokat igérte — hogy Sylock megkaphassa azt a font húst, melyet neki köteleztek — hogy foganatja legyen az olyan alkunak, a melynél a szolgálmány és az ellenszolgálmány között feltünő az aránytalanság: mindezen esetekben a jogban érvényesülő érzelmi elem egymagában is, vagyis eltekintve a vele rendszerint szövetkezett közérdekbeli elem követeléseitől, elveszi az egyiktől azt, a mi a tények logikai consequentiája során megilleti és adja a másiknak. Ugyanígy cselekszik az érzelem, mikor a büntető jog során útjában áll annak, hogy a bántalmazott azt az elégtételt vehesse magának, mely őt a consequentia, a tálliónál fogva megilleti. És még abban a parányi jogesetben, az egy nyomon szembe találkozó kocsik esetében is azt látjuk,

hogy az a kocsi, mely egyedül kitérni tartozik, a másik kedvéért nagyobbat kerülni kénytelen, mintha mind a ketten egyformán kitérnének. Bizony, az érzelem mindig szent Crispin módjára cselekszik, mert a sz. Crispint is az érzelem vezette.

A mit ily körülmények között az érzelem helyes voltáról és ennek határairól általánosságban mondani lehet, a következő. Nem helyes az érzelem, ha az nem a gyenge, a kedvezőtlenebb helyzetben levő, a jóhiszemű és jóérzelmű stb., hanem az erős, a kedvezőbb helyzetben levő, a csalárd, álnok, hatalmaskodó stb. javára szólal fel. Ilyenné válik pedig az érzelem, ha azt nem az általános emberi együttérzés, a humanismus, a társadalmi sympathia, hanem egyéni tekintetek és érdekek sugalmazzák. Az ilyen érzelem nem tárgyilagos, hanem részrehajló és ugyanolyanná teszi a jogot is, melyet létrehoz.

Nem helyes továbbá az olyan érzelem, mely azoknak, kiknek javára felszólal, végső eredményben inkább árt, mintsem használ. A jog, mely oly mértékben kedvez az adósoknak, hogy a hitelezők beszüntetik a hitelnyujtást — eltekintve a közérdekkel, tehát a jog harmadik elemével ellenkező hatásától — legjobban árt azoknak, kiknek kereseti működése a hitelélvezésen múlik, tehát a kiken segíteni akart.

És nem helyes az érzelem, mely megtorlást követelve, a bosszú módjára oly bünhődést kiván, mely nagyobb bajt hárít a bántalmazóra, mint a minőt ő okozott és a társadalmi együttérzés követelte humanismus által megengedett határárkon túl megy (érzelem által nem korlátolt érzelem), — vagy a mely megfordítva, olyan mértékben nyilatkozik meg annak javára, a ki sújtandó, hogy megfeledkezik a bünhődés követelményeiről (érzelgő érzelem).

És mikor kifogástalan a jognak harmadik eleme, vagyis mikor helyesek a közkövetelések: az állami szervezetnek és az ennek útján érvényesülő többi társadalmi szervezeteknek követelései?

Nyilván akkor, ha a társadalom[1] vagyis az egymással

[1] A társadalom fogalmát illetőleg lásd Wundt: Logik III. 2. kiad. 593. s köv. l.

elő emberiség igaz érdekeinek,[1] a társadalmi közérdeknek: az igazi közérdeknek szolgálnak.

Mert minden társadalmi szervezetnek, akármilyen széles körű közös érdekeknek szolgáljon is, vannak külön, egyéni érdekei és czéljai. Ezeknek köszönik a szervezetek létüket és ezeknek szolgálni képezi első sorban rendeltetésüket is. Ezen egyéni czéljaik és érdekeik között a főhelyet elfoglalják azok, melyek fönnállásukat, működésüket és fejlődésüket biztosítják: tehát saját egyéni hatalmi czéljaik. A szervezeteknek egyéni czéljai ugyan nem állanak szükségképpen ellentétben a társadalomnak érdekeivel, az igazi közérdekkel, minthogy a szervezetek csak úgy képesek a társadalmi közérdekeknek szolgálni, ha egyéniségükről is gondoskodnak; de ilyen ellentétbe kerülhetnek, a mennyiben egyéni érdekeiket a társadalom közérdekeinek nem alája, hanem fölébe rendelik. Erre pedig rendszerint nagy hajlandóságot is mutatnak és pedig több okból. Egyik oka az, hogy a szervezetek egyéni érdekei szükebb körüek lévén, mint a társadalom érdekei, könnyebben áttekinthetők és fölismerhetők, mint ezek. Könnyebb megmondani, hogy mi jó a hadseregnek, a monarchicus szervezetnek, vagy valamely vallásfelekezetnek, mint azt, hogy mi jó a társadalomnak. Másik oka, hogy az egyes szervezetek egyéni érdekei közelebb esnek tagjaik, nevezetesen vezető tagjaik érzelmeihez. Az érzelem által nagyítva látja a katonatiszt a hadseregnek, a pap az egyházának, az agrárius a földmívelés, a mercantilista a kereskedelem érdekeit. Végre a szervezetek tagjainak egyéni érdekei rendszerint kapcsolatosak is azon szervezeteik érdekeivel, melyekben leginkább működnek, és kivált szorosan összefüggők a vezető tagoknak egyéni érdekei — egyéni hatalmuk és jólétük, — az általuk vezetett szervezetek hatalmával és jólétével.

Innen származik a társadalmi szervezeteknek ismert hatalomterjeszkedési tendentiája s innen való egoismusuk is, vagyis az a törekvésük, hogy egyéniségüket társszervezeteik és a társadalom rovására előtérbe tolják.

Ezen constitutionális hajlamtól az állami szervezet sem

[1] Melyek ezek? Rövidesen meghatározzák Concha ezén szavai: »A jó... az egyetemes, mindenkire kiterjedő jó.« Polit. 6. §.

mentes. Azért követelései akárhányszor nem az igazi közérdeknek, a társadalom közérdekének követelései. Láttuk ezt a római állam követelésein. Ez az eset pedig annál gyakoriabb, mert az állam ugyan fogalmilag egységesnek és külsőleg egyes tagjaitól és a társadalomnak más szervezetbeli alakulásaitól független és önálló organismus képében lép elénk, a valóságban azonban se nem egységes, se nem független és önálló, hanem a legkülömbözőbb természetű, hol állandó, hol alkalmi, majd egymás ellen küzdő, majd egymással pactaló és az államot többé-kevésbbé befolyásoló csoportoknak pandaemoniuma.[1] [2]

Tehát a jog harmadik alkotó eleme akkor igazságos jogot szolgáltató tiszta elem, ha az állami szervezetnek és az ennek révén érvényesülő más társadalmi szervezeteknek követelései, a közkövetelések, a tulajdonképpeni közérdekkel, vagyis a társadalomnak s illetve ennek legszélesebb értelmében, az emberiségnek érdekeivel megegyezők.[3]

***

Összegezzük vizsgálatunk eddigi eredményeit.

Az első eredmény, melyet kaptunk ez volt: Az igazságosság cselekmény, rendelkezés, mely másokat — jóban vagy rosszban — részesít, azonban nem a rendelkezőnek szabad tetszése szerint — alamizsna- vagy bosszúképpen — hanem bizonyos, mintegy szabálytól függő módon: szabálytól, mely a rendelkezőt kötelezi, annak pedig, a kire a rendelkezés kihat, igényt ad.

Már csupán a jogra, mint rendelkező hatalomra szorított további vizsgálatunknak eredményét az képezte, hogy a jog maga is szabály lévén, kétféle, vagyis igazságos és nem igaz-

[1] Kivált a modern constitutionális államról áll ez. »Azt ma már majd minden oldalról elismerik, hogy a modern alkotmányos államoknak törvényhozási apparatusa nem áll föladata magaslatán . . . Azért a parlamenti törvényhozás apparátusa reformjával, vagy megjavításával sokat foglalkoznak.« Dr. E. Steinbach: Die Moral als Schranke etc. 102., 103.

[2] Bismarck constatálja ezt a nisust ugyanegy kormánynak egyes ministeriumainál is és »Ressortpatriotismusnak« nevezi. (Kaiser Wilhelm I. u. Bismarck I. 199. levél).

[3] Wundt: Logik III. 594.

ságos minőséggel csak abban az esetben bírhat, ha van egy másik, a jog fölé helyezett szabály, mely a jogot kötelezi, szemben a joggal igényt ad s ilyképpen a jognak mintegy jogát alkotja.

Ezt a felsőbbrendű szabályt keresve, meg kellett ismerkednünk a jogot alkotó elemekkel és ezek természetével. Megállapítottuk, hogy a jog háromféle elemnek terméke: a logikai elemeknek, az emberi kedély érzelmi követelményeinek és azoknak a követeléseknek, melyeket az állami szervezet saját személyes érdekeiben és általa érvényesülő más társadalmi szervezetek érdekeiben érvényesít.

Kimutattuk, hogy ezen elemek hibásak is lehetnek és hogy ekkor termékük, a jog, nem bír az igazságosság minőségével.

Ennélfogva azt kell mondanunk:

igazságos az a jog, melynek alkotó elemei hibátlanok, vagyis melyben a logikai elemek a gondolkozás törvényeivel, a közkövetelések a társadalmi közérdek követelésével megegyezők, az érzelmi elemek pedig azon föltételeknek megfelelők, melyek, fentebbi meghatározásunk szerint, az érzelmi elemeknek a jog szempontjából való helyességüket biztosítják.

V.

Hátra van azonban még egy kérdés. Azt tapasztaltuk ugyanis, hogy a jognak három eleme sok esetben nem fér meg egymás mellett, vagy legalább is nem mindegyike a maga teljességében. Hogyan sorakozzék tehát a három elem, milyen egymásutánban és milyen mértékben kapjon mindegyik helyet a végből, hogy termékük, a jogszabály, az igazságosság minőségét ne nélkülözze?

A régi római jog így érvelt:

Titius megölhette volna Maeviust a csatában. Maevius azonban könyörgött Titiusnak, hogy kímélje életét és tegye inkább rabszolgájává. Titius hajlott a kérelemre: következetesen Maevius Titiusnak rabszolgája.

Vagy pedig:

Maevius nexussá tette magát, azaz egyenesen testét zálogosította el Titiusnak azon kölcsönpénz biztosítására, me-

lyet tőle fölvett. Minthogy pedig Maevius nem fizetett, következik, hogy Maevius testileg Titiusé.

Vagy:

Ha a fizetésképtelen adós teste a hitelezőé, akkor ez e testet meg is ölheti. Ha pedig többen vannak a hitelezők, ezek, következetesen, feldarabolhatják az adós testét a végből, hogy mindegyiknek jusson belőle és közösségük megszünjék.[1]

Hibásak-e ezek a logikai következtetések? A következtetések nyilván nem hibásak; a merően azokra fektetett jogi rendelkezések tehát formális logikai szempontból kifogás alá nem vehetők. És mégis az egész művelt világ, tehát az emberiség legilletékesebbjei a legerélyesebben utasítják el az olyan jogszabályokat, melyeknél fogva ember embertársát oly mértékben kerítheti hatalmába, hogy ez lekerül az állat színvonalára, melylyel a másik kénye-kedve szerint elbánhat, ha úgy tetszik neki, kínozhatja, megölheti, vagy a tulajdon közösségének megszüntetése végett földarabolhatja.

Az ilyen jogot tehát nyilván a legfelsőbb fórum igazságtalan, elvetendő jognak minősíti.

És miért? Mi ennek az itéletnek legmélyebb oka és motivatiója?

Az, hogy az ilyen jog teljesen eltekint a társulástól. Azonban a jognak essentiális kelléke az, hogy társadalmi tekintetek vezéreljék, minthogy a társadalom teremti a jogot, és teremti azért, hogy neki, czéljainak szolgáló eszköze legyen. Mikor tehát a jog ellentétbe helyezkedik a társulással és czéljaival, kiegyenlíthetetlen ellentétbe kerül önnönmagával is, vagyis ellentmond önnönmagának.

Melyek a társulásnak czéljai? A társulásnak ezerfélék a czéljai és ezek naponta változhatnak és változnak is; de akárhányan legyenek és akárhogyan változzanak: valamenynyien vazallusai a társulás végső czéljának: *a jó együttélésnek.*

A jó együttélésnek fő föltételei pedig egyfelől *a jó összeműködés* (társadalmi munka), másfelől az *együttérzés.*

[1] A XII táblás törvény töredékei III. 6. (Vécsey Tamás). B. Sohm: Inst. d. röm. R. § 10.

Ugyan ösztönök is hajtják az embert az együttélésre, mit talán legjobban igazol az a sok ezer éves tapasztalat, hogy az embereket mindig tömörületekben találjuk, még a leggyérebben lakott vidékeken is: de előbb-utóbb nem kisebb mértékben a tapasztalat és a reflexió is, mert a társadalmi munkának és együttérzésnek előnyei félreismerhetetlenek.

A társadalmi munka révén kisebb fáradság árán nagyobb eredményekhez jut az ember, olyanokhoz is, melyekre egymagában teljesen képtelen; és nem kisebb a haszon, melyet a társadalmi együttérzésnek köszön. Az együttérzés közvetlenül is kielégíti az ember egyik nagy szükségletét, mert még a puszta együttlét, a merő szóbaállás is tápja az emberi kedélynek, melyet nagyobb mértékben, huzamosabban senki sem nélkülözhet. De együttérzés híjján nem volna részvét, nem volna segély sem, melyekre azonban valamennyien szorulunk, mikor baj ért, vagy veszély fenyeget, mert az együttérzés az, mely a legelső és legközvetlenebben ható érvet szolgáltatja a részvevő segélynyujtás mellett. És mig a természet rendje egyfelől, a társadalmi munka érdekében, azt az ingert is ojtotta az emberbe, hogy küzdjön embertársa ellen — homo homini lupus — másfelül az együttérzés ösztönében ismét ellensúlyt teremtett, mely ama ellentétes hajlamnak jótékony határt szab és azt az emberiségre nézve hasznos eredményre vezeti.

Valóban azt kell mondanunk, mindezeknek tekintetbe vétele után, hogy a társadalmi munka és az együttérzés a társulás végső céljának két pólusa, a tényezők, melyeknek az ember köszöni azt, hogy egyéni léte, mely gyarló és sivár, felsőbbrendű létté, társadalmi létté fokozódik.

Tehát a logikának ama követelményével, miszerint Maevius legyen rabszolgája Titiusnak, szembe szállanak a társadalmi munka és az együttérzés követelményei egyaránt és helyet, és előbbre való helyet reklamálnak az őket a jogalkotásban képviselő társadalmi közérdekbeli és érzelmi elemek részére: úgy érvelvén, hogy egyrészt állattá lefokozott emberrel sem jó társadalmi munka, sem jó együttérzés nem lehetséges, mig más részről az embereknek az állatok szinvonalára való leszállítása nem kevesebb, mint a legsulyossabb vétség a társadalmi közérdek ellen, mert az megrontása a társadalom ember-

anyagának, tehát veszélyeztetése annak, a mi a társadalom szempontjából a legfontosabb.

Az igazságos jog tehát kétségtelenül nem engedi meg azt, hogy Maevius rabszolgává legyen, hogy trans Tiberim eladassék, és hogy teste földaraboltassék a végből, hogy mindegyik hitelezőjének jusson belőle.

Azonban mégis mi történjék vele, az adóssal, ha nem fizet?

Megengedheti-e az igazságos jog, hogy a hitelező erővel elvehesse adósa vagyonát?

De ha ezt megengedi, nem kerül-e ellentétbe az együttérzés követelményeivel?

Ha pedig nem engedi meg, nem vét-e a társadalmi munka érdekei ellen, melyek szenvednek, ha a hitelforgalom megakasztatik?

Ujabb öszeütközési esettel állunk szemben. Előbb a társadalmi munka erdekei és az együttérzés követelményei küzdöttek a logikai követelmény ellen, most egymás ellen szállnak harczra.

Ez az eset pedig igen gyakori. Egyrészt azért, mert az együttérzés követelményei, mint azt a felebarátiság és testvériség tanaiból tudjuk, határtalanok; másrészt azért, mert a társadalmi munka rendszere nagyrészt, úgy a nemzetközi, mint az állami szervezet határain belül mozgó életben is, az egyéni s illetve csoporthatalmon és az ezen hatalomért való versenyharczon sarkal. És ez a rendszer a társadalmi munkára hasznosnak bizonyult úgy általában, mint nevezetesen az ú. n. gazdasági életben is. Ez utóbbi téren az egyéni hatalom és a verseny mint vagyonhatalom és mint gazdasági verseny jelentkeznek és nagy mértékben hatnak éltetőleg a termelésre, tehát a társadalom föntartására és fejlődésére. A mellett a vagyonhatalom az az eszköz is, melynek igen nagy a szervező ereje, mert könnyen birja összeműködésre mindazokat, kik e hatalmat nélkülözvén, annak meghódolni, parancsára és rendelkezése, tehát vézetése szerint dolgozni kénytelenek; mig a vagyonhatalomért való verseny nem csak serkentőleg hat a munkára, hanem egyszersmind szabályozólag a hatalom gyakorlására is, mert kiküszöböli a vagyonhatalom azon birtokosait, kik a munkavezetésre alkalmatlanok s így jótékonyan

megakadályozza azt, hogy a nyers vagyonhatalom egymagában igazgassa a társadalmi munkát.[1]

Mit csináljon tehát a jog, mikor a társadalmi munka és az együttérzés ellentétes igényeit kell elintéznie?

Nyilván nem feledkezhetik meg arról, hogy a munka az emberi létnek legközvetlenebb föltételét képezi.

Ebből pedig következik, hogy a mit a társadalmi munka okszerűen nem nélkülözhet, azt a jog tőle helyesen meg nem tagadhatja. A társadalmi munkának azon követelései tehát, melyeknek mellőzése *bénító hatást gyakorolna a munkára, szükségképpen határt szabnak az együttérzés követelményeinek.*

Ezen a ponton túl azonban mi sem áll útjában annak, *hogy a jog tért engedjen mindannak, a mit a társulás végső czéljának, a jó együttélésnek másik sarka, az helyes együttérzés megkövetel.*

Ezeknek megfelelőleg társadalmi követelmény, hogy a társulás segédeszköze, a jog ugyan korlátokat szabjon az együttérzés határtalan követeléseinek, a felebarátiságnak, a testvériségnek, de egyúttal korlátokat a társadalmi hatalomnak és a versenyharcznak is. Ez utóbbiaknak tért és első sorban tért kell engednie addig, a meddig a társadalmi munka jótékony befolyásolása érdekében nélkülözhetetlenek; ezen a ponton túl viszont annak, a mit a helyes együttérzés kiván.

Az intézkedések, melyeket a jog ezen ellentét kiegyenlítése végett tesz, sokfélék. Egyesekkel megismerkedtünk fentebben, a jogszabályok elemzése alkalmával. Általánosságban két főcsoportba foglalhatók: intézkedések a kiaknázás és intézkedések a felesleges versenyharcz ellen. Az elsők korlátozzák a hatalom gyakorlását, az utóbbiak a versenyküzdelmet: *mindkettőt azon a ponton, a hol a társadalmi munka érdekei a hatalom gyakorlását és a versenyküzdelmet már nem követelik.* Alakilag pedig a jognak ezen intézkedései szintén kétfélék: vagy olyanok, melyek bizonyos eredményt betiltanak (ilyenek például a kiskoruakat védő jogezabályok, az uzsoratörvények, a római laesio ultra dimidium, a német polg. t. k. 138. §-nak 2-ik bekezdése, a 226. §-a stb.), vagy pedig olyanok, melyek

[1] Részletesebben: »A munka« czímű tanulmányomban (III—VII).

meg nem engedik, hogy a felek a hatalomszerzésnek, vagy gyakorlásnak, vagy a versenyharcznak bizonyos túléles és a munka érdekei szempontjából nem szükséges, tehát nélkülözhető eszközeit használják (ilyenek például: a gazdasági küzdtéren az erőszaknak, a csalárdságnak vagy az ú. n. jó erkölcsökkel, vagy a követelhető jóhiszemmel ellenkező cselekmények, mig a nemzetközi küzdtéren ezen eszközök használata, nélkülözhetőségük határáig van korlátozva).[1]

A társadalmi munka és az ezt előmozdító társadalmi hatalom és verseny érdekeinek szakszerü megegyeztetése az együttérzés követelményeivel mindenesetre egyik legművészibb feladatát képezi a jogászi tevékenységnek. És hogy ezt a czélt a magánjog terén már a rómaiak is szem előtt tartották és megközelítették: ez képezi főérdemüket. Ma is ezen a ponton látjuk legserényebben folyni a jogászi munkát. A modern jog küzdelme a felesleges hatalom és versenyharcz ellen nem kevésbbé erélyes, mint volt a nagy canonisták idejében és tárgyilagosabb, mert függetlenebb a vallás követelte felebarátiság tanaitól. Kiválólag nagyszabású pedig az a védelem, melyet a jog és pedig a tapasztalat tanusága szerint, a munka érdekeinek veszélyeztetése nélkül, a mai társadalom egyik

[1] A határvonalaknak általános szabályok útján való szabatos kitűzése, az élet szolgáltatta esetek végtelen tarkaságánál fogva, nyilván megoldhatatlan probléma. Innen van, hogy a legújabb jogalkotások is segédfogalmakhoz folyamodnak, melyek azonban szintén nem egészen határozottak. Ilyen segéd fogalmai a német p. t. k.-nak: »Gute Sitten« (138., 817., 819., 826., 2177. §§. E. G. 30.); »Treu und Glauben« (157., 162., 242., 320., 815. §§.); »viszszaélés a joggal« (1353., 1354., 815., ide sorolható a 226. §. is); azután még a következők: Nach Thunlichkeit, wichtiger Grund, angemessen, verständige Würdigung des Falles, sittliche Pflicht, Billigkeit. — Innen származnak az eltérések a törvénymagyarázatokban és az irodalmi felszólalásokban. Végre innen valók a kultúrnépeknek erre a pontra vonatkozó eltérő felfogásai. Utóbbi tekintetben minden esetre figyelemre méltó, hogy azon népnél, melynél a gazdasági élet legjobban kifejlődött, az angol népnél, legmesszebbre mennek a hatalmi és versenyeszközök és eljárások korlátozásában. L. Dr. E. Steinbach: Treu u. Glauben im Verkehr; Die Moral als Schranke des Rechtserwerbes u. der Rechtsausübung. — Dr. R. Stammler: Die Lehre von dem richtigen Rechte. — J. Kohler: Die Ideale im Recht.

legbecsesebb emberanyagának, a munkás osztálynak megszerezni tudott.

Ugyanezen a ponton látjuk serénykedni a büntető jogászokat is. A mai büntetőjogban is a problémák lényege: a társadalmi munka és előfeltételei, a közrend, a közerkölcs stb. követelményeinek helyes megegyeztetése avval, a mit az emberi együttérzés megkiván.[1]

*

Abban az utolsó kérdésünkben tehát, mely szerint a jog alkotó elemeinek mi módon kell sorakozniok és helyet kapniok a végből, hogy termékük, a jog, a helyesnek és igazságosnak jellegével birjon, eredményeink a következők:

Az első hely megilleti azt a jogi rendelkezést, a mire a társadalmi munkának, mint a társas lét legközvetetlenebb feltételének nélkülözhetetlen szüksége van. Ennek megfelelőleg kell, hogy a jog feltétlen érvényt szerezzen a társadalmi hatalomnak és a versenynek abban a mértékben, a melyben a társadalmi munka ezt a két tényezőt nem nélkülözheti.

Ezen a korláton túl helyet kapnak azok a követelések, melyeket az együttérzés támaszt, és pedig abban a mértékben, melyet az érzelmek helyes minőségének fentebben körül vonalazott föltételei és határai előírnak.

Ezekután következik mindaz, a mi a jogi szabályozás alá vett concrét eset tényeinek merő logikai követelményeképp lép elénk.

Ehhez képest a helyes, az igazságos jog nem fogja megtürni, hogy Maevius annálfogva, mert azt mondta, hogy zálogul leköti teljes személyiségét, Titiusnak rabszolgája legyen. Ellen-

[1] A büntető jogban (kisebb mértékben ugyan a jognak minden részében) tulajdonképpen még egy összeütközési eset fordul elő. Az érzelem, mely megtorlást követel, ugyanis ellentétbe kerül az együttérzéssel. Hogyan történik itt az igazságos kiegyenlítés? hol a két ellentétes érzés jogos uralmának határvonala? Ezt a határvonalat a jogalkotásnak harmadik eleme, a társadalmi érdek jelöli meg annyiban, a mennyiben ez saját büntető politikai czéljai érdekében (Merkel: Lehrb. d. deut. Strafr. § 68) nem tekinthet el attól, hogy a sérelmet, melynek megtorlását az érzelem követeli, valamiféle büntetés ne érje. A megtorló érzelem követelései tehát, ugyan nem az őskori logikai mértékig, a talióig, mindig együtt járnak a társadalmi érdek követeléseivel és ezek útján érvényesülnek is. Azért azok külön figyelembevételt nem kivánnak.

ben meg kell engednie, hogy azok, a kik a társadalmi munkát hitelezésekkel előmozdítják, adósaik vagyonához nyuljanak. Azonban ismét nem fog helyt adni annak, hogy a hitelező az adóst meztelenre vetkőztesse, mert a hitelezést nem fogja megakadályozni az, hogy a hitelezők az adósnak utolsó ruhadarabjához nem nyulhatnak, ellenben az embertársunkkal való ilyen kiméletlen elbánás sérti az emberi érzelmet és rontja a társadalmi együttérzést.

És ha, mintegy empiricus ellenpróbát tartva, vizsgálat alá vesszük az olyan jogszabályokat, melyek az illetékesek általános véleménye szerint igazságosak, mindegyikében azt fogjuk találni, hogy a jognak három alkotó eleme ugyanily módon, tehát *törvényszerüséggel* sorakozik. És ezen szabálytól a jognak legkétesebb része, a nemzetközi jog sem tér el; legalább nem az elméletben. Ha a nemzetközi társadalom munkaérdekei megkövetelik a versenyharczot, a nemzetközi jog megengedi a háborut és annak során a nemzetközi hatalmi tényezők érvényesítését. A világ collaboratioja ellen magát elzáró chinai birodalmat hatalmi eszközökkel megnyitni, nem ellenkező az igazságos joggal. Azonban e hatalom érvényesítését nem engedi meg se nem határtalanul, hanem csakis addig a pontig, a melyen megvalósul a nemzetközi munka azon érdeke, mely a háboru jogát megadta, se nem korlátlanul, hanem tiltva mindazt, a mi a hatalom érvényesülésének nem áll szükségképpen útjában, sem nem olyan eszközökkel, melyek az emberi érzelmet sértik és a versenyküzdelemhez nem mulhatatlanul szükségesek.

Az eset nemzetközi jogi szabályozása tehát láthatólag teljesen ugyanaz két nemzet között mint a magánjogi a hitelező és az adós között.

És ugyanezt tapasztalhatjuk a büntető jogban is. A büntető jog védelmére kél a munkának és előfeltételének a jogrendnek és pedig, mikor a társadalom körülményei ezt megkövetelik, pl. a rögtön birósági intézménynyel, oly mértékben, hogy majd teljesen kiszorítja az együttérzés követelményeit és túlmegy a logikai követelményen is, a talion: nem egyszer halállal sujtván egy aránylag csekély bántalmat. Ellenben aggódó gondossággal néz arra, hogy mit követel az emberi érzelem és a jó együttérzés akkor, a mikor a társadalmi

munka és előfeltételei e követeléseknek nem állanak útjában: és mitsem törődve a logikával, ily esetben enyhébben sujtja a nagyobb, de gyenge testü gonosztevőt, mint a kisebb, de ép testü bűnöst.[1] Sőt a társulásra való tekintet annyira első sorban irányítója a jognak, hogy ez megengedi az olyan cselekményt is, melyet egyébképpen a legnagyobb bűntettnek minősít, ha azt az egyéni lét föltételei oly körülmények között megkövetelik, mikor a társas viszony reménytelenül megszakad. A gerendáról, mely csak egy embert bir el a vízben, a másikat le szabad lökni. Itt a jog nem hallgat sem az együttérzésre, sem arra, hogy mi logikai követelménye annak, hogy az egyik a másiknak halálát és pedig szándékosan okozta.[2]

És most azt is látjuk, hogy a merően a konkrét eset tényeire szorítkozó, vagyis a minden mástól eltekintő logikai elem, mely praedomináló állást foglal el a kezdetleges jogban annál fogva, mert a szélesebb körben való társulás és föltételeinek ismerete hiányos volt, a kifejlett jogban az utolsó helyre kerül és csak annyiban érvényesül, a mennyiben azt a társadalmi közérdek és a társadalmi együttérzés megtürik.[3])

Végső eredményünk ezekhez képest a következő: *igazságos az a jog, mely mindenkit abban részesít, mit a társadalom igazi közérdeke követel, mit ennek hiányában, vagy határán túl az általános emberi együttérzés helyes érzelmei megkivánnak és a mi mindezek kielégítése után a jogilag feldolgozandó eset helyes logikai követelményeképpen jelentkezik.*

[1] Pl. M. bünt. törv. 93. §.

[2] A. F. Berner: Lehrb. d. deutsch. Strafrechts § 57.

[3]) A logikai elemnek a jogtudományban való túlsúlyára vonatkozólag lásd Wundt, Logik III. 560. lap (2. kiadás) »Azonban ha nem csal minden jel, ezen állapotnak utolsó órája ütött. És ha ez bekövetkezett, akkor megtörténhetik, hogy a jogtudomány nem úgy, mint azt még mai nap is nevezetesen azok tartják, kik magukat arra adják, a legkönnyebb, hanem a legnehezebb tudományok egyikének fog tekintetni annálfogva, mert valójában talán a legszélesebb reális ismereteket tételezi fel.«

Ugyanezen gondolatnak ad kifejezést Ulpian, mikor azt mondja: Jurisprudentia est rerum divinarum et humanarum notitia. (D. I. 1. 10. §. 2.)

---

befolyása a tulajdonjog szerzésére és érvényesitésére. *Zlinszky Imre* lev. tagtól. 80 fill. — VIII. Bertha Sándor emlékezete. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 40 fill. — IX. Magyarország városai és városjogai a multban és jelenben. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 80 fill.

Ötödik kötet. 1877.

I. A XV. századi tárnoki jog. Tanulmány a hazai jogtörténet köréből. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 60 fill. — II. Fényes Elek emlékezete. *Keleti Károly* r. tagtól. 40 fill. — III. A társadalom keletkezéséről. *Beöthy Leó* l. tagtól. 1 kor. 20 fill. — IV. A »Servitus fumi immitendi« hazai jogunk rendszerében. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 fill. — V. Magyarország népességének szaporodása és fogyása országrészek és nemzetiségek szerint. *Keleti Károly* r. tagtól. 40 fill. — VI. Két legujabb törvényhozási mű a polgári perjog köréből. (A német perrend és az osztrák perrendtartási javaslat.) *Zlinszky Imre* l. tagtól. 80 fill. — VII. Emlékbeszéd alsóviszti Fogarasi János r. tag fölött. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 80 fill. — VIII. Öt év Magyarország bűnvádi statisztikájából. *Konek Sándor* r. tagtól. 80 fill. — IX. Magyar hölgyek leveleiről. *Deák Farkas* l. tagtól. 40 fill.

Hatodik kötet. 1880.

I. Magyarország és egyes törvényhatóságainak népesedései mozgalmai *Dr. Konek Sándor* r. tagtól. 60 fill. — II. Nagy férfiak szerepe a történelemben. *Zsilinszky Mihály* l. tagtól. 40 fill. — III. Kazinczy Gábor irodalmi hatásáról. Irodalomtörténeti tanulmány. *Jakab Elek* l. tagtól. 60 fill. — IV. Emlékbeszéd Urházy György felett. *Szilágyi Sándor* r. tagtól. 20 fill. — V. Palaczky Ferencz emlékezete. *Zsilinszky Mihály* lev. tagtól. 40 fill. — VI. A nemzetgazdaságtan és módszere s a társadalmi tudományok terén való kutatás nehézségei. *Dr. Weisz Bélától.* 20 fill. — VII. A magyar jogi műnyelv kérdéséhez. Jogi irodalmi és nyelvészeti tanulmány, tekintettel jogi műnyelvünk jelenére, multjára, mivoltára és gyökeres javitására. Irta *Bakos Gábor.* 40 fill. — VIII. A fémvaluta kérdése a tudomány jelen állása szerint. Első rész. *Kautz Gyula* r. tagtól. 40 fill. — IX. A magyar és osztrák államháztartás 1868—1877-ig. Irta *Láng Lajos.* 60 fill. — X. Gróf Teleki Domonkos emlékezete. Irta *Deák Farkas.* 40 fill. — XI. Emlékezés Zlinszky Imre l. tagra. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 40 fill. — XII. A perdöntő eskü és az előzetes tanúbizonyitás a középkori magyar perjogban. Székfoglaló értekezés *Hajnik Imre* r. tagtól. 80 fill.

Hetedik kötet. 1882.

I. A nemzetközi jog elmélete Kant philosophiája szerint. *Dr. Medveczky Frigyestől.* 40 fill. — II. A nemzetiségi viszonyok Magyarországban az 1880. évi népszámlálás alapján. *Keleti Károly* r. tagtól. 80 fill. — III. Magyarország és egyes törvényhatóságainak népmozgalma 1877—1879. *Konek Sándor* r. tagtól. 1 kor. 40 fill. — IV. A magyar felsőház reformja. Irta *Tóth Lőrincz* r. tag. 1 kor. 20 fill. — V. B. Eötvös József »A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az állaldalomra« czimü munkájáról. *Trefort Ágoston* t. tagtól. 20 fill. — VI. A ministeri felelősség eredete az európai alkotmánytörténelemben. *Schvarcz Gyula* l. tagtól. 40 fill. — VII. A vasuti ügy s a posta- és távirdai ügy közti összeköttetés Magyarországban a közlekedési és névszerint a vasuti jog szempontjából. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 fill. – VIII. Sallustios államformái és a görögök politikai irodalma. *Schvarcz Gyula* l. tagtól. 40 fill. — IX. A Demokrátia eszméje és szervezete. *Dr. Kuncz Ignácz* pozsonyi kir. akad. jogtanártól. 80 fill. — X. Szilágyi Márton tanitása az eljegyzésről 1690-ben. *Kovács Gyula* lev. tagtól. 80 fill.

Nyolczadik kötet. 1885.

I. Montesquieu elmélete. *Schvarcz Gyula* lev. tagtól. 60 fill. — II. Fegyházi tanulmányok. I. Illavai fegyház. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 1 kor. — III. A szerzői jogról szóló törvény. (XVI. t. cz.) *Apáthy István* r. tagtól. 40 fill. — IV. További adalék a görögök politikai irodalmának kritikai történetéhez. *Schvarcz Gyula* l. tagtól. 80 fill. — V. Okirati bizonyitás a középkori magyar perjogban. *Hajnik Imre* l. tagtól. 40 fill. — VI. Melyik görög állam közelitette meg a képviseleti rendszer alapgondolatát. *Schvarcz Gyula* lev. tagtól. 20 fill. — VII. A népoktatás hazánkban 1869—1884. *Láng Lajos* l. tagtól. 80 fill. — VIII. Emlékezések a nemzetközi börtönügyi congressusra Rómában 1885. (nov. 16—24.)

Tóth Lőrincz r. tagtól. 1 kor. — IX. Gondolatszabadság és ódon tömeguralom. *Schvarcz Gyula* l. tagtól. 1 kor. — X. A két utóbbi évtized államformatani irodalmának kritikai méltatásához. *Schvarcz Gyula* l. tagtól. 1 kor.

Kilenczedik kötet. 1887

I. Az európai monarchiák rendszeres törvényeiről, tekintettel ezek alkotmánytörténelmi előzményeire. *Schvarcz Gyula* l. tagtól. 1 kor. — II. Az athenei állam és társadalom jelentősége az emberi haladásra nézve Klestenestől Ephialtesig. (507—461—2-ig Kr. e.) *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 1 kor. — III. A középoktatás hazánkban (1867—1886) *Láng Lajos* l. tagtól. 80 fill. — IV. Lucius Cornelius Sulla a római alkotmányjog történelmében. Székfoglaló értekezés. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 1 kor. — V. Dante mint politikai iró. *Domanovszky Endre* l. tagtól. 20 fill. — VI. Fegyházi tanulmányok. A rabmunka. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 1 kor. — VII. A jog- és állambölcsészet feladatai. Székfoglaló. *Dr. Pulszky Ágost* l. tagtól. 40 fill. — VIII. Egyéni szabadság és parlamentarizmus Angliában. *Concha Győző* l. tagtól. Székfoglaló értekezés. 40 fill. — IX. Magyarország népmozgalma 1880—1885. *Láng Lajos* l. tagtól. 60 fill. — X. Tudomány és társadalom. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 1 kor.

Tizedik kötet. 1888.

I. Adalékok a római alkotmány-politikához és államjoghoz. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 80 fill. — II. Adalékok a magyar állampolgári társadalom egységes természetének elméletéhez. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 1 kor. — III. Demologiai tanulmányok. *Kőrösi József* l. tagtól. 80 fill. — IV. A visszaesés okairól s óvszereiről. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 1 kor. — V. A király tanácsosainak felelőssége Aragoniában és Magyarországon III. András óta. *Schvarcz Gyula* r. tagtól 1 kor. — VI. Sextus Caecilius Africanus jogtudós. *Vécsey Tamás* r. tagtól. 1 kor. 20 fill. — VII. Báró Wüllerstorf és a szabadkereskedés meghonositása az osztrák-magyar monarchiában. *Matlekovits Sándor* l. tagtól. 1 kor. — VIII. Az 1839/40-diki országgyülés viszhangja az irodalomban. *Ballagi Géza* l. tagtól. 1 kor. 80 fill. — IX. Taras, Syrakusa, Akragas és egyéb görög államok demokratiája. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 1 kor. — X. A specificatio. *Hoffmann Pál* l. tagtól. 80 fill.

Tizenegyedik kötet. 1890.

I. Justinianus »Omnem reipublicae« kezdetü rendelete a jogi oktatás tárgyában. *Vécsey Tamás* r. tagtól. 1 kor. 20 fill. — II. A tudományos és irodalmi kitünőségek jogczime a felsőházi tagságra. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 1 kor. 40 fill. — III. Az athenei alkotmánytörténelem korszakai azon csak imént fölfedezett görög munkában, melyet némelyek Aristotelesnek tulajdonitanak. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 1 kor. 20 fill. — IV. A rövid tartamu szabadságvesztés-büntetések s a föltételes elitélés. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 80 fill. — V. További tanulmány a legujabban fölfedezett Ἀθηναίων πολιτεία fölött. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 1 kor. 40 fill. — VI. A birtoki jogtan kétségei. *Hoffmann Pál* r. tagtól. Székfoglaló értekezés. 30 fill. — VII. Az adóeszmény. Tudományos és gyakorlati szempontból. *Hegedűs Sándor* r. tagtól. Székfoglaló értekezés. 60 fill. — VIII. Magyar tengerjog. *Nagy Ferencz* l. tagtól. Székfoglaló értekezés. 90 fill. — IX. Az otthon védelme a magyar büntető jogban. *Fayer László* l. tagtól. Székfoglaló értekezés. 60 fill. — X. A jegybankok nemesércz-politikája. *Földes Béla* l. tagtól. 80 fill. — XI. Korunk uralkodó eszméi. Székfoglaló értekezés. *Asbóth János* l. tagtól. Ára 50 fill. — XII. Állami önkormányzat. Székfogl. értekezés. *Kuncz Ignácz* l. tagtól. 1 kor. 20 fill.

Tizenkettedik kötet. 1897.

I. Carlyle Tamás társadalom-politikai rendszere. Székfoglaló értekezés. *Gaál Jenő* l. tagtól. 1 kor. 50 fill. — II. Az ausztriai császári czim fölvételéről. Székfoglaló értekezés. *Nagy Ernő* l. tagtól. 80 fill. — III. Herodotos és Anytos psephismája. *Schwarcz Gyula* r. tagtól. 80 fill. — IV. Évtizedünk egyenes adóreformjairól. *Ráth Zoltán* l. tagtól. 1 kor. 80 fill. — V. Népszaporodásunk kérdése a XX. század küszöbén. *Ráth Zoltán* l. tagtól. 90 fill. — VI. A rendőrség természete és állása szabad államban. *Concha Győző* r. tagtól. 80 fill. — VII. A sociologia sarktétele. *Dr. Hegedűs Loránttól.* 2 kor. — VIII. Az egyházi házasságkötési jog történelmi alapjai. *Relner János* l. tagtól. 1 kor. 60 fill. — IX. A társadalomerkölcsi problema. *Földes Béla* r. tagtól. 1 kor. 20 fill. — X. Népesedésünk kútforrásai a mult század első felében. *Thirring Gusztáv* l. tagtól. 40 fill.

Tizenharmadik kötet. 1904.

I. Parlamenti szólásszabadság. *E. Illés Károly* l. tagtól. 40 fill.

Budapest. 1904. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.

